

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Факультет туризму
назва факультету

Кафедра економіки та менеджменту
назва кафедри

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з навчальної дисципліни:

МАКРОЕКОНОМІКА

підготовки БАКАЛАВРІВ

галузь знань **07 «Управління та адміністрування»**
(спеціальність **073 – «Менеджмент»**)

Укладач(і):

І.Г. Гуль, к.е.н., доцент кафедри економіки та менеджменту

О.І. Завидівська, к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки та менеджменту

Лекція №1. ТЕМА 1. Теоретичні основи макроекономіки

1.1. Об'єкт і предмет макроекономіки

1.2. Методологія макроекономіки

1.3. Роль макроекономіки в житті суспільства

1.1. Об'єкт і предмет макроекономіки

Макроекономіка – це теоретична наука, що вивчає поведінку великих груп господарюючих суб'єктів і національної економіки в цілому з погляду ринкового механізму і державного регулювання.

Головним завданням макроекономіки є сприяння підвищенню ефективності функціонування національної економіки, забезпечення зростання темпів її розвитку, тому **об'єктом** її дослідження є економіка країни в цілому.

Предметом макроекономіки є вивчення функціонування національної економіки в цілому, факторів, які визначають її зміни в короткостроковій та довгостроковій перспективах, включаючи вплив економічної політики держави.

Основними проблемами, які досліджує макроекономіка, є:

- економічне зростання і його темпи;
- економічний цикл і його причини;
- рівень зайнятості і проблема безробіття;
- загальний рівень цін і проблема інфляції;
- рівень процентної ставки і проблеми грошового обігу;
- стан державного бюджету, проблеми фінансування бюджетного дефіциту і державного боргу;
- стан платіжного балансу і проблеми валютного курсу;
- проблеми макроекономічної політики.

Макроекономіка досліджує раціональне використання обмежених виробничих ресурсів з метою досягнення максимальної соціально-економічної ефективності.

Макроекономічна наука містить **позитивний і нормативний компоненти**.

1.2. Методологія макроекономіки

Макроекономіка використовує різноманітний інструментарій для дослідження економічних систем. **Загальнонаукові методи** пізнання включають **діалектику** та **логіку**. **Спеціальні методи** – це методи **наукової абстракції, індукція і дедуція, принципи єдності логічного й історичного, моделювання процесів, прогнозування** тощо. У сукупності вони складають методологію макроекономіки.

Діалектика (в перекладі з грецької мови – «уміння вести бесіду») – це наука про найбільш загальні закони розвитку суспільства і людського мислення. Вона є органічною системою категорій і законів у їх взаємозв'язку і розвитку, від нижчого до вищого, від старого до нового.

Широкого застосування в макроекономіці отримали **методи припущення** «за інших однакових умов» та «людина завжди поводить себе раціонально».

Велике значення має в макроекономіці такий метод поглибленого пізнання суті економічних систем як метод **наукової абстракції**.

У макроекономіці використовують також **метод аналізу і синтезу**.

Макроекономічні явища і процеси мають досить добре виражений системний характер, а тому широко використовується **індуктивний та дедуктивний методи**, за

якими рух пізнання здійснюється, у першому випадку, від вивчення одиничних конкретних явищ до виявлення загального, а у другому, навпаки, рух процесу пізнання відбувається від загального до конкретних одиничних фактів.

За допомогою *методу історичного і логічного аналізу* в макроекономіці вивчаються конкретні події, які відбуваються у національній економіці; вони узагальнюються і типізуються, визначаються тенденції (логіка) їхнього розвитку; передбачаються можливі варіанти подальшого перебігу подій.

Як і всі економічні явища, макроекономічні потребують *кількісного і якісного аналізу*. Крім того, визначення і порівняння кількісних показників здійснюються також за допомогою *статистично-графічного методу*. Єдність кількісного і якісного аналізу в макроекономіці проявляється у дослідженнях безробіття та інфляцій, державного боргу та інших явищ.

Окрім розглянутих методів, в макроекономіці застосовують *метод аналогій*. Часто в макроекономіці звертаються до *методу порівняння*.

Оскільки експеримент не може широко застосовуватися в макроекономіці, то неабияку роль відіграє в ній використання такого методу наукових досліджень, як *моделювання*, яке набрало ваги з часу широкої реалізації комп'ютерного потенціалу.

Ринкові моделі поділяють на *статичні* і *динамічні*.

Макроекономічні моделі є формалізованими (логічно, графічно і алгебраїчно) описами різних економічних явищ і процесів з метою виявлення функціональних взаємозв'язків між ними. *Макромоделі* – це математичні рівняння, у яких виражені реальні економічні процеси в абстрактному, спрощеному вигляді.

Створення моделі означає віднаходження функції, що поєднує екзогенні та ендогенні макроекономічні параметри.

Екзогенні величини – це величини, що знаходяться поза макромоделями. Вони є вихідною інформацією, яка вводиться у модель. До такої інформації відносять, наприклад, технологію виробництва, поведінку макроекономічних суб'єктів на різних ринках, рівень оподаткування, обсяг державних закупівель тощо.

Ендогенні величини – це величини, що визначаються в результаті розв'язання рівняння (моделі). Це можуть бути: величина національного доходу, рівень зайнятості, процентна ставка, величина заробітної плати, рівень цін тощо.

В основу макроекономічного аналізу покладена *проста модель колових потоків* (чи модель кругообігу ВВП, доходів і витрат). В своїй спрощеній формі ця модель включає два макроекономічні суб'єкти: домогосподарства і підприємства (рис. 1.1.).

Важливим поняттям макроекономічної теорії є категорія «економічна рівновага». Вона має концептуальний характер тому, що означає такий стан національної економіки, коли на всіх ринках одночасно встановлюється рівність попиту і пропозиції. Рух до економічної рівноваги ставить на мету встановлення рівноважних цін, забезпечення повної зайнятості та помірної інфляції, а також сталого економічного зростання. Але це тільки ідеальна конструкція, у реальному житті макроекономічна рівновага є недосяжною.

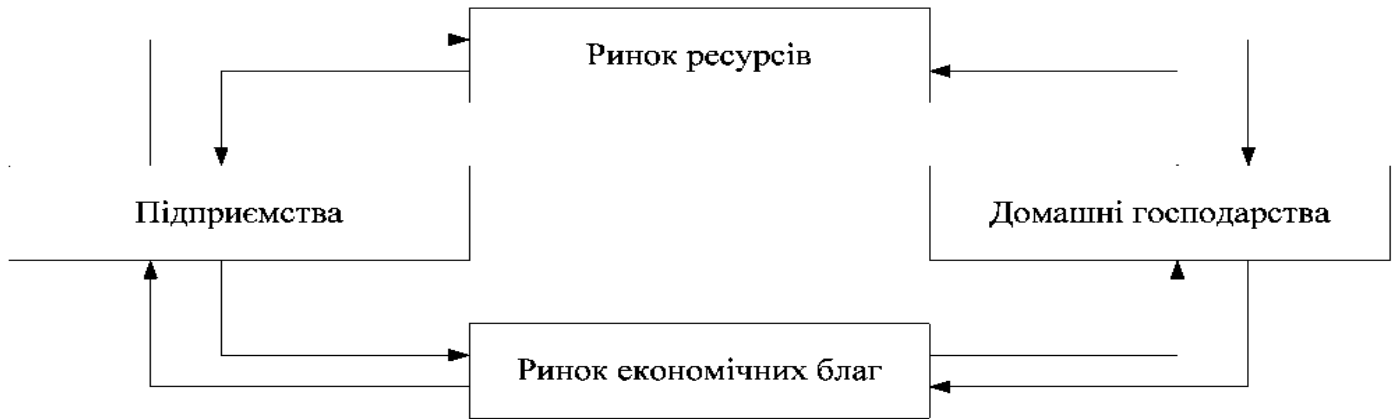

Рис. 1.1. Модель кругообігу ВВП, доходів і витрат

1.3. Роль макроекономіки в житті суспільства

Макроекономіка, як самостійний розділ економічної науки, виконує три основні функції: практичну, пізнавальну та світоглядну.

Практична функція полягає у розробці наукових основ управління господарською практикою, проведенні макроекономічного аналізу для пошуку адекватних форм розв'язання економічних суперечностей.

Пізнавальна функція макроекономіки полягає у розкритті сутності економічних явищ і процесів, а також категорій і форм їх вияву, властиві їм внутрішні суперечності.

Світоглядна (виховна) функція макроекономіки покликана формувати новий тип економічного і політичного мислення. Світоглядна функція макроекономіки має також виховний вимір. Адже вивчення макроекономіки сприяє формуванню у громадян цілісного уявлення про функціонування економіки на національному рівні.

З практичною функцією макроекономіки тісно пов'язана проблема розв'язання **фундаментальної суперечності суспільства**: суперечності між безмежними потребами людей та обмеженістю економічних ресурсів. Усі наявні ресурси, включаючи час, мають *альтернативний характер*. Суспільство і кожна людина окремо змушені постійно обирати: що виробляти, як використовувати наявні гроші, чим займатися доцільніше у конкретну годину? Висновок же з попередніх міркувань полягає у тому, що **будь-яке макроекономічне рішення пов'язано з альтернативністю вибору**.

Лекція №2. ТЕМА 2. Національна економіка та оцінка її результатів

2.1. Національна економіка як об'єкт макроекономічного аналізу

2.2. Національний продукт та проблеми його виміру. Система національного рахівництва

2.3. Валовий внутрішній продукт. Національний дохід. Національне багатство

2.4. Ефективність національної економіки та її показники

2.5. Тіньова економіка

2.1. Національна економіка як об'єкт макроекономічного аналізу

Національна економіка — це сукупність усіх економічних суб'єктів і зв'язків між ними, яка сформувалася і розвивається на рівні країни як цілісна система.

У її структурі увагу здебільшого привертають такі **види структур**:

- галузева;
- територіальна;
- інституційна;
- відтворювальна.

Економічна рівновага у найбільш загальному вигляді — це рівновага між виробництвом і споживанням життєвих благ. У ринковій економіці ця рівновага набуває специфічної форми: **на мікрорівні** як рівновага між попитом і пропозицією окремого товару, **на макрорівні** як рівновага між попитом і пропозицією на усіх взаємопов'язаних ринках країни.

Принципову можливість досягнення загальної економічної рівноваги за умов досконалої ринкової конкуренції математично довів французький економіст-математик *Леон Вальрас (1834-1910)*. Побудована ним у вигляді системи рівнянь макроекономічна модель показує, що якщо усі ринки, окрім одного, перебувають у стані рівноваги, то урівноваженим буде й останній ринок. Таким у його моделі виступає ринок грошей.

У формалізованому вигляді закон Вальраса має такий вигляд:

$$\sum_{i=1}^{n+1} P_i S_i = \sum_{i=1}^{n+1} P_i D_i$$

де $P_i S_i$ — пропозиція i -го товару;

$P_i D_i$ — попит на i -й товар;

n — кількість товару, а гроші виступають як $n + 1$ товар.

Модель загальної економічної рівноваги Вальраса характеризує ідеальний (нетиповий) стан національної економіки, до якого вона прагне.

2.2. Національний продукт та проблеми його виміру. Система національного рахівництва

Обрахування статистичних показників функціонування національної економіки обумовлюється необхідністю:

- оцінки реального стану національного господарства, його структури та динаміки;
- прогнозування економічного і соціального розвитку країни;

- розробки реалістичної економічної політики уряду, адекватного застосування інструментів макроекономічного регулювання;
- порівняння досягнутих рівнів економічного розвитку і життя населення різних країн;
- прийняття інвестиційних рішень, передусім стосовно довгострокових капіталовкладень у розвиток виробництва.

Національний продукт — це агрегований (укрупнений) показник всього обсягу продукції, виробленої різними галузями національної економіки за певний проміжок часу.

Відомі два способи виміру національного продукту:

- 1) система балансу народного господарства;
- 2) система національних рахунків.

Система балансу народного господарства — це сукупність показників, яка у зведеному вигляді відображає основні пропорції у виробництві та розподілі сукупного (валового) суспільного продукту.

Система національних рахунків (СНР) — це сукупність взаємопов'язаних рахунків (балансових таблиць), які розкривають результати та структуру національної економіки у відповідності з макроекономічною теорією.

СНР як міжнародний стандарт ведення національного рахівництва стала запроваджуватися під егідою ООН з 1953 р.

Система національних рахунків ґрунтується на таких основних принципах:

- 1) продуктивною вважається будь-яка економічна діяльність, яка приносить дохід її суб'єкту;
- 2) обраховується лише вартість кінцевої (готової) продукції і виключається при цьому вартість проміжного споживання, аби усунути так звані повторні рахунки;
- 3) у її методологію закладено як вихідний той принцип класичної економічної школи, згідно з яким пропозиція створює відповідний їй попит, тобто вартість національного продукту (виражена через витрати факторів виробництва) дорівнює грошовим доходам, одержаним усіма учасниками його створення (власниками факторів виробництва).

2.3. Валовий внутрішній продукт. Національний дохід. Національне багатство

Основним результативним показником функціонування національної економіки, згідно з останнім (переробленим) варіантом СНР 1993 р., слугує валовий внутрішній продукт.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) — це ринкова вартість усіх кінцевих товарів і послуг, вироблених усередині країни за певний період часу (наприклад, за місяць чи рік).

Під **кінцевими товарами й послугами** розуміється готова продукція, яка покидає процес виробництва як така, що придатна для задоволення потреб кінцевих споживачів.

Проміжний продукт — це товари й послуги, які не покидають виробничий процес, а лише переходять від одних виробників (підприємств) до інших.

У систему національного рахівництва закладено три рівнозначних **методи обчислення ВВП:**

- 1) за виробництвом (виробничий метод);
- 2) за витратами (метод кінцевого використання);
- 3) за доходами (розподільчий метод).

Виробничий метод розрахунку ВВП — це обчислення обсягу національного продукту за сумою доданих вартостей усіх суб'єктів господарювання, розташованих на території держави, незалежно від їх національності.

Вартість (ціна) товару = Перенесена вартість + Додана вартість.

Додана вартість — це та частина вартості товару, що виражає безпосередній внесок конкретного виробника у загальний процес створення готового продукту. Вона складається із вартості спожитого основного виробничого капіталу (амортизаційних відрахувань), витрат на оплату праці з відповідними відрахуваннями у державні фонди соціального страхування, сплачених процентів за позичковий капітал, отриманого виробником прибутку та непрямих податків.

Величина доданої вартості суб'єкта господарювання розраховується як різниця між його валовим доходом (виручкою) та усіма матеріальними витратами на виробництво й реалізацію продукції (перенесеною вартістю).

Метод кінцевого використання — це обчислення обсягу національного продукту за сумою грошових витрат споживачів кінцевої продукції.

Споживачами кінцевої продукції виступають:

- домогосподарства;
- підприємці;
- держава (в особі установ, організацій і підприємств, які належать державним та місцевим органам влади);
- закордон (враховується як різниця між товарним експортом та імпортом).

Розрахунок ВВП за методом кінцевого використання можна зобразити такою формулою:

$$ВВП = C + I + G + NE,$$

де C — споживчі витрати домогосподарств; I — інвестиційні витрати підприємців; G — державні закупівлі; NE — чистий експорт (різниця між експортом та імпортом).

Розподільчий метод розрахунку ВВП — це обчислення обсягу національного продукту за сумою факторних доходів, тобто первинних доходів, одержаних усіма учасниками його виробництва.

Цей метод розрахунку ВВП передається наступною формулою:

$$ВВП = A + W + P + i + r + T_n$$

де A — амортизаційні відрахування; W — заробітна плата з соціальними відрахуваннями у централізовані фонди; P — прибуток (прибутки корпорацій і доходи власників некорпоративного бізнесу); i — процент; r — рентні доходи власників майна; T_n — непрямі податки (податок на додану вартість, акцизи і митні збори, податок на майно, ліцензійні платежі).

Потрібно розмежовувати номінальну і реальну величини ВВП.

Номінальний ВВП — це ВВП, обчислений у поточних ринкових, або фактичних, цінах.

Реальний ВВП — це номінальний ВВП, скоригований на індекс цін, тобто обчислений у незмінних, або базисних, цінах.

$$\text{Реальний ВВП} = \frac{\text{Номінальний ВВП}}{\text{Індекс цін}}$$

Індекс цін — це співвідношення середнього рівня цін даного періоду до середнього рівня цін базисного періоду.

Індекс цін, який беруть для коригування номінального ВВП, тобто перерахунку його у незмінні (базисні) ціни, називають **дефлятором ВВП**. Реальний ВВП, розрахований із допомогою дефлятора, характеризує реальний, себто фізичний (кількісний), обсяг виробництва в країні. Обчислення реального ВВП має першорядне значення при оцінці темпів росту національної економіки.

Національний дохід, або дохід нації — це сукупність усіх доходів, отриманих господарюючими суб'єктами від використання національних економічних ресурсів як усередині країни, так і за її межами. Цей показник відображає міру участі (частку) кожного власника ресурсу в національному виробництві.

На відмінну від ВВП, національний дохід статистично обраховується не за територіальною, а за національною ознакою.

Національне багатство — це сукупність матеріальних і нематеріальних благ, нагромаджених і збережених країною на даний час; або, іншими словами, усе те, чим володіє країна сьогодні

Національне багатство характеризує **економічний потенціал країни**, який представлений у ньому виробничим капіталом підприємств, наявними кадрами працівників, спеціалістів та учених. Саме цей потенціал визначає здатність країни сьогодні забезпечити той чи інший рівень виробництва та добробуту населення. Соціально-економічний прогрес країни веде не тільки до збільшення національного багатства, але й до підвищення у ньому частки нематеріального багатства.

2.4. Ефективність національної економіки та її показники

Стосовно всієї національної економіки (макроекономіки) розрізняють **два види ефективності**:

- 1) **економічна ефективність** — характеризує результативність економіки країни в цілому, враховуючи витрати на виробництво національного продукту;
- 2) **соціальна ефективність** — прямо вказує на досягнутий рівень загального добробуту, ступінь задоволення людських потреб.

Макроекономічна ефективність має багато проявів, оскільки національне господарство є вельми складним за своєю структурою комплексом. Ця ефективність визначається системою різних показників:

1. Продуктивність праці в країні показує обсяг ВВП, виробленого одним працюючим або за одну годину. Вона розраховується так:

$$\text{Продуктивність суспільної праці} = \frac{\text{ВВП}}{\text{Кількість праці}}$$

2. Капіталовіддача в країні показує обсяг ВВП в розрахунку на одиницю основного виробничого капіталу у даному році.

$$\text{Капіталовіддача} = \frac{\text{ВВП}}{\text{Вартість основного капіталу}}$$

3. Капіталомісткість, навпаки, показує, скільки основного капіталу витрачає країна на виробництво одиниці ВВП.

$$\text{Капіталомісткість} = \frac{\text{Вартість основного капіталу}}{\text{ВВП}}$$

4. Матеріаловіддача показує, який обсяг ВВП виробила країна в даному році на одиницю витрачених матеріалів (сировини, матеріалів, палива, енергії).

$$\text{Матеріаловіддача} = \frac{\text{ВВП}}{\text{Вартість матеріалів}}$$

5. Матеріаломісткість, навпаки, показує, скільки матеріалів витрачає національна економіка на одиницю ВВП.

$$\text{Матеріаломісткість} = \frac{\text{Вартість матеріалів}}{\text{ВВП}}$$

Для характеристики соціальної ефективності національної економіки наразі використовують низку окремих показників, які умовно можна поділити на дві групи: 1) показники рівня життя населення; 2) показники якості життя.

Рівень життя, або суспільного добробуту, — це ступінь забезпеченості людей матеріальними, культурними та духовними благами, необхідними для їх нормального існування.

Основні показники рівня життя населення:

- обсяг ВВП (національного доходу) в розрахунку на душу населення;
- відповідність реального споживання основних продуктів харчування (м'яса, риби, овочів тощо) науково обґрунтованим нормам;
- структура споживання (передусім частка витрат на харчування у сімейному доході);
- середня тривалість життя;
- рівень дитячої смертності;
- середній рівень освіченості;
- забезпеченість сімей житлом;
- рівень (межа) бідності (мінімально допустимий рівень споживання, або прожитковий мінімум).

Якість життя — поняття ширше за рівень життя, бо характеризує не лише рівень матеріального добробуту людини, а й міру її задоволеності комфортом і безпечністю умов життя, можливостями реалізації життєвих планів.

2.5. Тіньова економіка

Тіньова економіка — це економічна діяльність, суб'єкти якої уникають офіційного обліку та сплати податків.

За характером діяльності та джерелами доходів зазвичай розрізняють три **види тіньової економіки**:

1) **неформальна економіка** — узаконена (дозволена) економічна діяльність, суб'єкти якої уникають офіційного обліку та мотивують свої дії ситуативною необхідністю фізичного виживання.

2) **прихована економіка** — легальна економічна діяльність, суб'єктами якої, як правило, є підприємці, котрі заради отримання надприбутків вдаються до різних організаційних і фінансових маніпуляцій.

3) **кримінальна економіка** — протиправна (злочинна) діяльність у вигляді фінансових афер, крадіжок, контрабанди, хабарництва, наркобізнесу, сутенерства, рекету, торгівлі людьми тощо.

Головні причини переходу економіки у «тінь»:

- **недосконалість законодавства, передовсім податкового;**
- **корупція у системі державного управління;**
- **суто людські вади (жадібність, правове невігластво тощо).**

Основні методи оцінювання масштабів тіньової економіки:

- **евристичні** — оцінки експертів, опитування населення, вибіркові обстеження;
- **статистичні** — аналіз розбіжностей між статистичними даними, виявлення неврахованої величини ВВП;
- **структурні** — міжгалузеві співставлення, наприклад, виявлення розходження між виробленою та оплаченою електроенергією;
- **спеціальні** — наприклад, фінансовий метод дозволяє провести аналіз фінансової діяльності підприємств, *монетарний* — дослідити у структурі грошової маси частку готівки поза банками.

Негативні наслідки поширення тіньової економіки:

- несплата податків спричиняє фінансові труднощі для держави, змушує її або скорочувати фінансування важливих соціальних, інвестиційних та інших програм, або через запозичення наращувати борг, який фактично стає додатковим тягарем для платників податків;
- зумовлює макроекономічні диспропорції та структурні перекоси;
- спотворення конкурентного середовища, створення штучних переваг для окремих суб'єктів господарювання підриває основи ринкової економіки;
- збагачення за рахунок несплати податків і зборів призводить до спотворення трудової та дійсно підприємницької мотивації;
- акумульовані тіньовим бізнесом кошти стають джерелом злочинної діяльності, корупції, фальсифікації політичної демократії, тероризму тощо.

Лекція №3. ТЕМА 3. Економічне зростання та цикли ділової активності

3.1. Економічний розвиток у часовому вимірі, його форми та показники

3.2. Економічне зростання: фактори та типи

3.3. Циклічні коливання економіки, їхня природа та види

3.1. Економічний розвиток у часовому вимірі, його форми та показники

Економіка розвивається безупинно, з року в рік. З її розвитком розвивається суспільство і сама людина. Тому, як і всякий пізнавальний процес, вивчення економіки відбувається у двох часових аспектах — у **статичі** і **динаміці**.

Статичний підхід до вивчення економічних явищ і процесів полягає у фіксації їхнього стану у певний момент, або отримання уявлення про них як незмінних у часі. **Динамічний підхід** характеризує економіку у її розвитку, у процесі змін. Відповідно поняття «**економічна динаміка**» означає розвиток економіки у часовому вимірі, протягом якого економічні явища і процеси зазнають кількісних та якісних змін.

Якщо розглядати економічний розвиток країни з точки зору обсягів виробництва (**Q**) за відносно тривалий період (**t**), скажімо, за кілька століть, то графічно його можна уявити у вигляді зростаючої прямої (рис. 3.1).

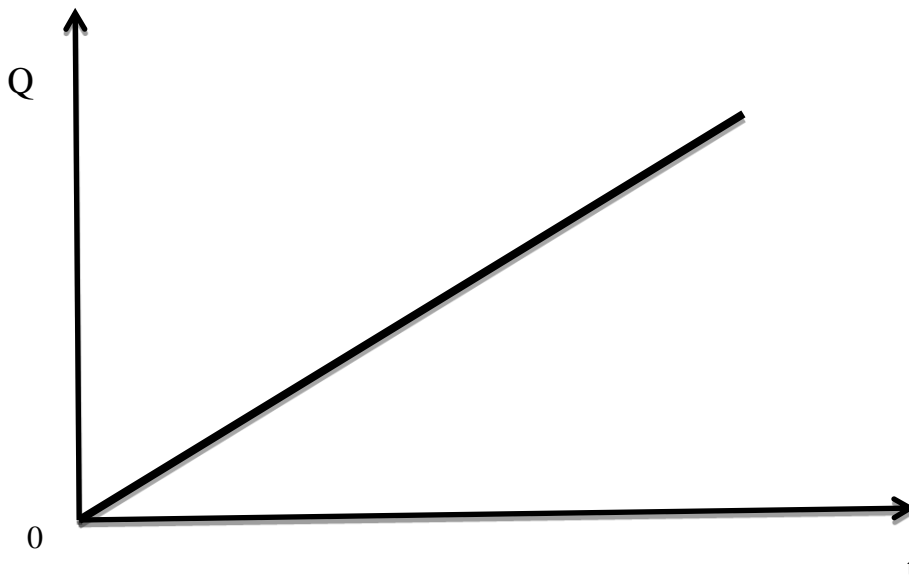

Рис. 3.1. Економічний розвиток як тенденція

Однак такий розвиток економіки, що графічно має вигляд висхідної прямої лінії, насправді є лише тенденцією (виразом загального напрямку розвитку).

Основні критерії визначення стану розвитку економіки:

- співвідношення обсягів ВВП за певний період;
- співвідношення обсягів капіталовкладень;
- співвідношення між валовими інвестиціями та амортизацією.

Відповідно до зазначених вище критеріїв виділяються такі **форми (стани) економічної динаміки**:

- **зростання** — коли обсяги виробництва ВВП і капіталовкладень у поточний період перевищують аналогічні обсяги за попередній період, при цьому економіка отримує чисті інвестиції;

- **спад** — коли обсяги виробництва і капіталовкладень у поточний період зменшуються проти минулого періоду, при цьому не заміщується спожитий основний капітал;

- **депресія (застій)** — коли обсяги виробництва і капіталовкладень протягом більш-менш тривалого періоду залишаються майже незмінними, при цьому валові інвестиції зрівнюються з амортизацією;

- **стагнація** — коли застій або спад економіки стають довготривалими, затягуючись на декілька років;

- **стагфляція** — коли стагнація супроводжується ще й інфляцією (зростанням товарних цін).

З усіх форм економічного розвитку панівною і суспільно бажаною є зростання економіки.

Економічне зростання — це такий стан (форма) розвитку економіки, для якого характерним є стійке збільшення обсягів національного виробництва, зайнятості та підвищення на цій основі загального добробуту.

Основні показники економічної динаміки:

- **абсолютний приріст реального ВВП** (або національного доходу) - показує, наскільки змінився обсяг ВВП протягом певного періоду:

$$\text{Абсолютний приріст ВВП} = \text{ВВП}_1 - \text{ВВП}_0,$$

де ВВП_1 і ВВП_0 — національний продукт відповідно звітного та базисного періодів;

- **темп росту реального ВВП** - показує, у скільки разів збільшився (чи зменшився) обсяг ВВП протягом певного періоду:

$$\text{Темп росту ВВП} = \frac{\text{ВВП}_1}{\text{ВВП}_0} \times 100\%$$

- **темп приросту реального ВВП** — є різновидом попереднього показника і показує, на скільки збільшився (чи зменшився) обсяг ВВП протягом певного періоду:

$$\text{Темп приросту ВВП} = \frac{\text{ВВП}_1 - \text{ВВП}_0}{\text{ВВП}_0} \times 100\%$$

- **темп росту реального ВВП на душу населення** - показує ріст національного продукту з урахуванням змін числа його споживачів:

$$\text{Темп росту ВВП на душу населення} = \frac{\text{ВВП}_1}{\text{Населення}_1} \div \frac{\text{ВВП}_0}{\text{Населення}_0}$$

- **середньорічний темп росту ВВП:**

Середньорічний темп росту ВВП = $\sqrt[n-1]{\text{добуток річних темпів}}$
де n — кількість років, за які ведеться обчислення.

3.2. Економічне зростання: фактори та типи

Основні фактори (джерела) економічного зростання:

- кількість і якість природних ресурсів;
- кількість і якість трудових ресурсів;
- рівень технології та організації виробництва;
- обсяг основного капіталу у виробництві;

- структура економіки (розподіл виробничих ресурсів між галузями);
- сукупний попит;
- тип суспільно-економічної системи;
- соціально-політичні фактори.

В залежності від того, за рахунок яких саме факторів досягається економічне зростання в країні, розрізняють два його типи — **екстенсивне** та **інтенсивне** зростання економіки.

Екстенсивне економічне зростання досягається за рахунок втягнення у виробництво додаткових матеріальних та людських ресурсів, а не за рахунок науково-технічного прогресу, тобто ефективність виробництва при цьому не зростає.

Інтенсивне економічне зростання досягається, головним чином, за рахунок підвищення продуктивності праці на основі досягнень науково-технічного прогресу та поліпшення організації виробництва.

Економічне зростання за своїми наслідками — **суперечливий процес** (рис.3.2).

Рис. 3.2. Позитивні та негативні наслідки економічного зростання

Попри усі негативні наслідки, якими може за певних умов супроводжуватися економічне зростання, суспільство в цілому зацікавлене у рості економіки. Але водночас воно приречене вишукувати дійові механізми (способи) для того, щоб звести до мінімуму негативні наслідки економічного росту.

3.3. Циклічні коливання економіки, їхня природа та види

Економіка розвивається нерівномірно, нелінійно. Її виток відбувається через циклічні коливання. На відміну від циклів, що спостерігаються у природі, наприклад, зміна пір року, дня і ночі, цикли в економіці не мають чітко вираженої ритмічності і створюють для суспільства значні економічні та соціальні проблеми.

Постійна і послідовна повторюваність певних стадій (фаз) у розвитку економіки має назву **економічного, або ділового, циклу** (рис. 3.3).

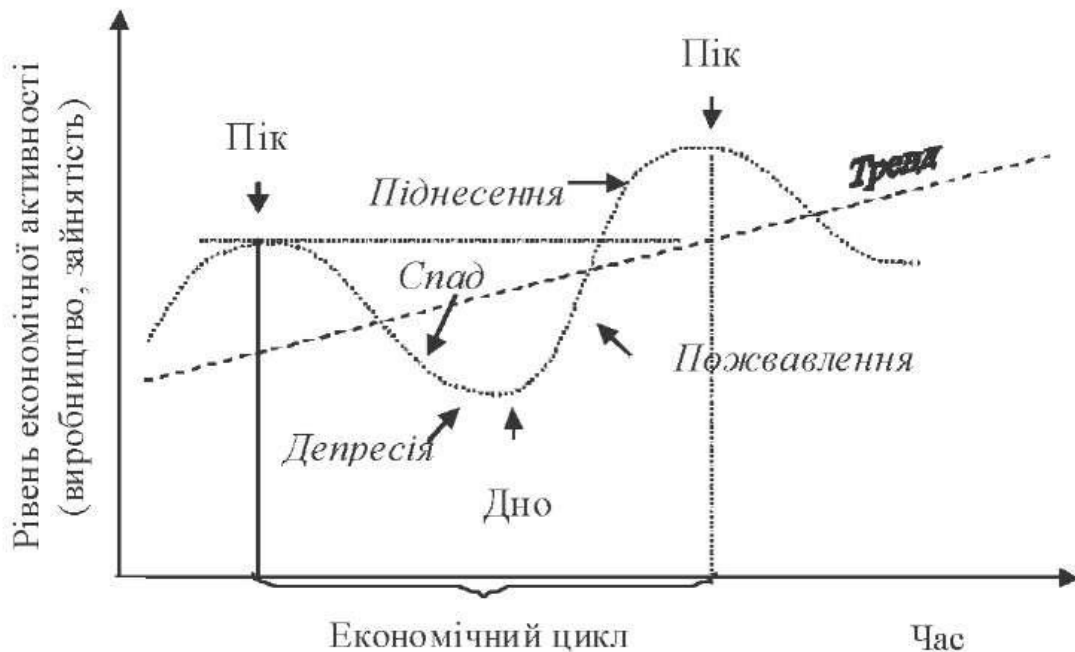

Рис. 3.3. Економічний цикл та його фази

В економічному циклі видніються дві крайні точки: найвища точка піднесення — **піднесення** (вершина) та найнижча точка падіння — **дно**. Тривалість циклу визначає відтинки часу від початку і до закінчення циклу (від одного піку до іншого, або від одного дна до іншого).

Повторюваність циклів задає розвиткові економіки форму **циклічних коливань**. У зв'язку з циклічними коливаннями розвитку економіки виникла необхідність застосування такого поняття, як економічний тренд.

Економічний тренд (від англ. *trend* — тенденція) — це лінія, що відображає головну тенденцію економічного розвитку, тобто динаміку реального ВВП на його потенційному рівні.

Основними індикаторами перебігу економічного циклу слугують:

- обсяг національного виробництва та національного доходу;
- рівень безробіття та інфляції;
- стан торговельного і платіжного балансів країни тощо.

Напрямок та ступінь зміни цих макроекономічних показників має назву **економічної кон'юнктури**.

Класична модель економічного циклу включає чотири фази — кризу, депресію, пожвавлення та піднесення.

Криза (від грецьк. *krisis* — поворотний пункт, небезпечний стан), або **рецесія** (від лат. *recessus* — відступ) — початкова фаза економічного циклу, ознаками якої є:

- скорочення обсягу національного виробництва внаслідок перевиробництва;
- лавина банкрутств підприємств;
- паніка на фондових біржах аж до закриття бірж;
- зростання вартості позичкового капіталу внаслідок підвищення попиту на нього (для повернення наростаючих боргів);
- зростання безробіття, особливо молодіжного;
- падіння рівня добробуту населення і попиту.

Депресія (стагнація) — наступна після кризи фаза застою, ознаками якої є:

- спад виробництва досягає найнижчого рівня (дна) і деякий час застоюється на ньому;

- поступовий розпродаж товарних запасів, часом і за зниженими цінами (відомі випадки знищення продукції задля недопущення зниження цін).

Пожвавлення (експансія) — фаза поступового виходу з кризи та депресії, ознаками якої є:

- заміна основного капіталу (засобів праці), так би мовити, переозброєння виробництва;

- залучення інвестицій;

- збільшення зайнятості, а відповідно, доходів та попиту.

У той момент, коли пожвавлення економіки країни (реальний ВВП) перевищує до кризовий рівень, економіка вступає у завершальну фазу циклу — фазу піднесення.

Піднесення, або бум (від англ. *boom*) — фаза короточасного стрімкого зростання обсягу виробництва і, разом з тим, підготовки економічних передумов для настання нового спаду. Її ознаками є:

- швидке збільшення кола суб'єктів господарювання;

- наближення до стану повної зайнятості обмежених ресурсів, унаслідок чого економіка «перегривається», тобто перестає справлятися зі зростаючим попитом і цим спричиняється зростання цін (інфляції);

- зростання сукупних доходів і заощаджень;

- зниження кредитних ставок;

- ажіотаж (спекулятивна гарячка) на фондових біржах.

Однак економічне піднесення (бум) зрештою знову змінюється черговим спадом (рецесією), оскільки сукупна пропозиція відривається від сукупного попиту, економіка розбалансовується (втрачає рівновагу).

На думку більшості економістів-теоретиків **безпосередньою причиною циклічних коливань ринкової економіки є періодичне скорочення (стискування) сукупного попиту**, що, як реакція, спонукає виробників зменшувати обсяги виробництва та вивільняти зайву робочу силу.

Циклічність варто розглядати як природну форму, або **як закономірність, розвитку ринкової економіки.**

Потрібно мати на увазі, що, окрім циклічних, мають місце і нециклічні коливання економіки. Останні спричиняються, зокрема, диспропорціями між окремими сферами і галузями економіки, а тому мають назву **структурних криз**. Прикладами структурних криз є енергетичні, продовольчі, сировинні, екологічні та інші.

З усієї множини економічних циклів **за тривалістю**, як правило, виділяють такі види:

• **малі, або короткі цикли;**

• **середні, або промислові (виробничі) цикли;**

• **великі цикли, або «довгі хвилі».**

• Взаємозв'язок основних видів економічних циклів ілюструє нам рис. 3.4.

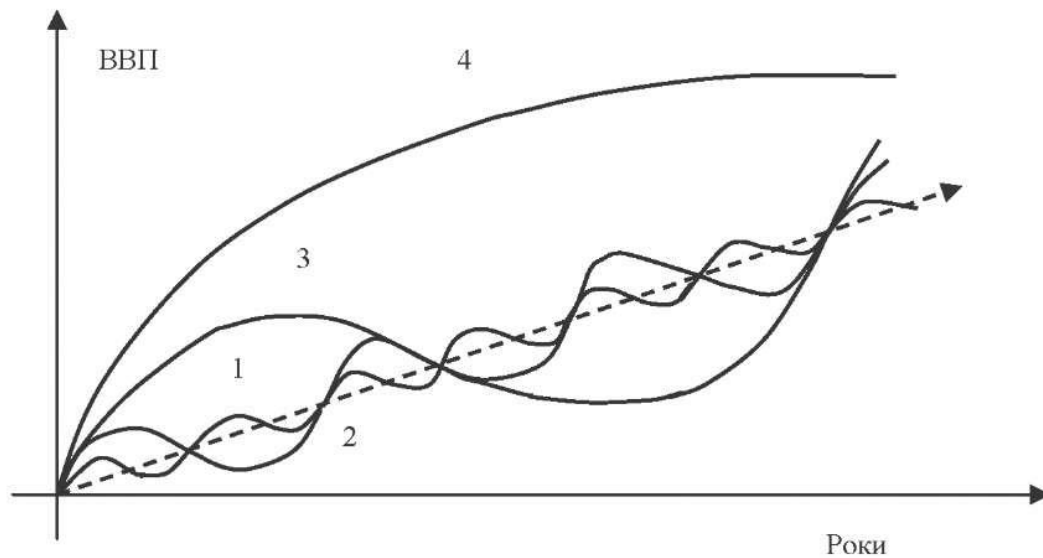

Рис. 3.4. Взаємозв'язок циклів: 1 — Кітчина; 2 — Кузнеця; 3 — Жугляра; 4) Кондратьєва

Хоча економічні спади і депресії як фази циклу стають для багатьох людей (підприємців і пересічних громадян) трагедією, разом із тим, вони становлять необхідний (закономірний) момент розвитку економіки: вони ставлять суспільство перед фактом порушення макроекономічної рівноваги з усіма негативними наслідками цього та змушують його відновити економічну рівновагу.

Лекція №4. ТЕМА 4. Ринок робочої сили. Безробіття та інфляція

4.1. Ринок праці та його рівновага

4.2. Безробіття як макроекономічне явище. Теорії безробіття

4.3. Види безробіття, його показники та наслідки

4.4. Інфляція: види, причини та наслідки

4.1. Ринок праці та його рівновага

Ринок праці – це система економічних механізмів і суспільних інститутів, які здійснюють регулювання відповідних соціально-економічних відносин між продавцями й покупцями робочої сили. **Основними суб'єктами** зазначеного ринку є наймані робітники й роботодавці.

Головними суб'єктами інфраструктури трудового ринку є правові засади функціонування, державні й недержавні служби, фонди, курси, об'єднання працівників і підприємців.

Специфікою ринку праці є існування таких рис:

- він є ринком недосконалої конкуренції, зокрема білатеральною монополією, тобто ареною відносин об'єднань роботодавців і робітників (профспілок);
- він є регульованим ринком з боку держави, яка встановлює деякі правові обмеження;
- він є ринком трудових контрактів (договорів, угод).

Функціями ринку праці є:

- забезпечення оптимального розвитку зайнятості та економіки в цілому;
- раціональне розміщення трудових ресурсів;
- узгодження інтересів усіх соціальних груп.

В умовах ринкової економіки наймана праця є товаром з відповідним формуванням ціни (зарплати) на підставі взаємодій факторів пропозиції та попиту.

Пропозиція праці характеризується чисельністю людей, які потребують працевлаштування за умов певної оплати.

Визначають три основні джерела трудової пропозиції:

- демографічне з урахуванням молоді, що працевлаштується вперше;
- соціальне з урахуванням колишніх незайнятих у працевдатному віці;
- економічне з урахуванням тих, хто вивільнюється з інших галузей або країн.

Фактори пропозиції праці поділяються на **цінові**, тобто залежні від рівня зарплати, й **нецінові** (традиції, допомога по безробіттю, податки, тіньова зайнятість та ін.).

Попит на працю – це платоспроможна потреба роботодавців щодо отримання трудових послуг з боку найманих працівників. Як і у випадку з пропозицією, визначають цінові й нецінові фактори трудового попиту.

Збіг величин попиту і пропозиції дає ринкову рівновагу на ринку праці. Перевищення попиту обумовлює дефіцит робочої сили, домінування пропозиції існування безробіття.

4.2. Безробіття як макроекономічне явище. Теорії безробіття

Макроекономічний підхід, або погляд на національну економіку як єдине ціле, відкриває нам ще одну важливу економічну і соціальну проблему — безробіття. Це —

макроекономічне явище, яке в період економічних спадів і депресій набуває особливої гостроти, стає першочерговим завданням економічної політики уряду.

Безробіття є ознакою неповної зайнятості трудових ресурсів, тобто недостатньої (лише часткової) забезпеченості працездатного населення можливостями працювати і мати власне джерело доходу.

Населення країни за ознаками зайнятості і безробіття має таку структуру (рис. 4.1).

Зайняті	Безробітні		
Економічно активне населення		Економічно неактивне	
Працездатне населення		Непрацездатне	
Населення країни			

Рис. 4.1. Структура населення за ознаками зайнятості і безробіття

Працездатне населення включає усіх людей, хто за віком і за станом здоров'я здатен працювати. За критеріями МОП¹, працездатним вважається вік від 15 до 70 років. Решта людей складають непрацездатне населення.

Економічно активне населення — це та частина працездатного населення, яка: *по-перше*, фізично, розумово і професійно придатна до економічної діяльності; *по-друге*, прагне до участі у суспільній праці, наполегливо готує себе, активно шукає свою «нішу» і постійно виборює право її займати.

Відповідно до економічно неактивного населення належить та частина працездатних осіб, які не шукають роботу або припинили її пошуки. До цієї категорії частково відносяться пенсіонери, учні старших класів, студенти, домогосподарки, ув'язнені та інші.

Зайняте населення включає усіх тих, хто має роботу як джерело доходу. Зайнятими вважаються усі, хто працює за наймом, та самозайняті (зайняті підприємницькою діяльністю).

Основні форми зайнятості:

- *стандартна повна зайнятість* — зайнятість за наймом в одного підприємця протягом повного робочого дня (тижня, року);
- *часткова зайнятість* — зайнятість за наймом протягом неповного робочого дня (тижня, року);
- *тимчасова зайнятість* — зайнятість, термін якої обумовлений трудовим договором (контрактом);
- *самозайнятість* — зайнятість підприємницькою діяльністю та роботою не за наймом (наприклад, творчою діяльністю).

Безробітні — це та частина економічно активного населення, яка не має роботи, але здатна працювати і, що дуже важливо, активно шукає роботу (за критеріями МОП, щонайменше упродовж чотирьох останніх тижнів).

Безробіття як макроекономічне явище пояснюється по-різному. Розглянемо основні теорії безробіття.

¹ Міжнародна організація праці (МОП) — створена у 1919 р., з 1946 р. функціонує як спеціалізований заклад ООН, який розробляє міжнародні стандарти (вимоги) щодо умов праці та її справедливої оплати, набору працівників, боротьби з безробіттям, соціального забезпечення і страхування, організації професійно-технічного навчання тощо.

Класична теорія безробіття базується на уявленні, що ринок цілком конкурентний і здатен сам урівноважувати попит на працю та її пропозицію. Безробіття, або неповна зайнятість, може мати місце лише як тимчасове явище і в короткочасному періоді (до 3-х років). Коли ж безробіття в країні стає тривалим, то, на думку неокласиків, це може бути тільки наслідком втручання у ринкову систему ззовні (наприклад, з боку профспілок або держави). Таке втручання, як правило, призводить до підвищення заробітної плати і втрати гнучкості її як ринкового регулятора.

Марксистська теорія безробіття стверджує, що причиною безробіття, як і циклічних економічних криз, є сама капіталістична система виробництва, закладена у її основу приватна власність на засоби виробництва. У гонитві за прибутками капіталісти (власники підприємств) змінюють структуру функціонуючого капіталу: чимраз більшу частку коштів вкладають у придбання засобів праці (нових споруд, машин, устаткування) і меншу — у найм робочої сили.

Кейнсіанська теорія безробіття пояснює безробіття недостатністю ефективного сукупного попиту. У полеміці з класиками з цього приводу Дж. М. Кейнс оперує такими аргументами:

1) теоретично зниження завищеної заробітної плати (тобто такої, що перевищує рівноважний рівень на конкурентному ринку) і справді може підвищити зайнятість, як на цьому наголошують класики, а, проте, на практиці здійснити цей захід малоймовірно;

2) заробітна плата — це не лише елемент витрат для підприємства, але й джерело доходів для працівників і їхніх сімей. Тому зниження заробітної плати обов'язково призведе до скорочення споживчого попиту, а слідом за цим — і до скорочення виробництва та зайнятості;

3) попит на працю як виробничий ресурс визначається в кінцевому підсумку споживчим попитом. Ось чому споживчий попит потрібно не обмежувати, а навпаки, заохочувати (наприклад, зниженням податкових ставок, кредитних ставок тощо).

4.3. Види безробіття, його показники та наслідки

Безробіття виникає не лише в період економічних спадів (рецесій). Воно, як показує практика усіх країн з ринковою економікою, стало хронічним на кшталт невиліковної хвороби.

Економісти здебільшого виділяють такі **види (або форми) безробіття**:

1. Фрикційне, або добровільне безробіття виникає унаслідок постійного переміщення людей з однієї роботи на іншу, з однієї місцевості в іншу.

2. Структурне безробіття виникає внаслідок невідповідності між структурою пропозиції праці та структурою попиту на неї. Таке розходження попиту і пропозиції на ринку праці пов'язане в основному із технологічними змінами у виробництві, наприклад, механізацією, автоматизацією, реорганізацією, а також із падінням чи зникненням попиту на якийсь товар чи вид послуг.

3. Інституційне безробіття виникає внаслідок дій тих чи інших суспільних інститутів. Наприклад, уряд, виплачуючи щедру допомогу по безробіттю чи інші соціальні допомоги, спонукає певну частину людей жити не працюючи.

4. Сезонне безробіття зумовлене сезонним характером виробництва у деяких галузях, наприклад, у сільському господарстві, у рибних промислах, у будівництві тощо. Таке безробіття є цілком прогнозованим для обох сторін.

5. Циклічне безробіття пов'язане з циклічністю економічної активності. Воно виникає в період економічних криз і депресій. Таке безробіття є вимушеним і часто масовим (масштабним).

За тривалістю фрикційне та сезонне безробіття є *короточасним безробіттям*, тоді як інші, названі вище види, відносяться до *довгочасного безробіття*.

Специфічним видом безробіття, найбільш поширеним у країнах з низьким рівнем економічного розвитку, є приховане безробіття. **Приховане безробіття** охоплює:

1) тих людей, які формально перебувають на роботі і отримують платню, але насправді займають зайві робочі місця;

2) тих, хто перебуває на роботі, але вимушений працювати лише на малу частину робочого дня чи тижня;

3) тих, хто, формально перебуваючи на роботі, погодився піти у так звану безоплатну відпустку, доки його знову покличуть на роботу.

Від прихованого безробіття слід відрізнити так зване *фальшиве безробіття*. До останнього відносяться ті, хто, видаючи себе за безробітних, насправді працюють нелегально, наприклад, на чорному ринку (зайняті кримінально переслідуваними видами діяльності).

Стан безробіття (і зайнятості) в країні характеризується *абсолютними та відносними* показниками.

Абсолютним показником безробіття є кількість безробітних, у тому числі зареєстрованих в органах працевлаштування (біржах праці, в Україні — центрах зайнятості).

Відносними (якісними) показниками стану ринку праці є:

- **рівень економічної активності населення** розраховується як відношення кількості економічно активного населення до загальної його кількості у віці 15-70 років.

$$\text{Рівень економічної активності населення} = \frac{\text{Економічно активне населення}}{\text{Усе населення}} \times 100\%.$$

- **рівень зайнятості** визначається як відношення кількості зайнятих до кількості економічно активного населення. Він показує частку зайнятих серед економічно активного населення.

$$\text{Рівень зайнятості} = \frac{\text{Зайняті}}{\text{Економічно активне населення}} \times 100\%.$$

- **рівень безробіття** визначається відношенням числа безробітних до чисельності економічно активного населення (кількості зайнятих і безробітних). Він показує частку безробітних серед економічно активного населення.

$$\text{Рівень безробіття} = \frac{\text{Безробітні}}{\text{Економічно активне населення}} \times 100\%.$$

У 1968 р. американський економіст М. Фрідмен² висунув концепцію природної норми безробіття.

²Фрідмен Мілтон (1912-2006) — американський економіст, засновник школи монетаризму в економічній теорії, лауреат Нобелівської премії з економіки 1976 р.

Саме поняття «природне безробіття» вказує на те, що, з наукового погляду, певну частину безробіття варто так вважати необхідною, або, так би мовити, нормою цього явища. Визнання норми безробіття уточнює поняття «повна зайнятість».

Повна зайнятість — це такий стан зайнятості, за якого рівень наявного безробіття не перевищує природної норми безробіття.

Теоретично природне безробіття включає в себе два види безробіття: добровільне (фрикційне) та структурне. Норма природного безробіття розраховується за формулою:

$$\begin{aligned} \text{Норма природного безробіття} &= \\ &= \frac{\text{Добровільне} + \text{Структурне безробіття}}{\text{Економічно активне населення}} \times 100\%. \end{aligned}$$

Природна норма безробіття — це найменший рівень безробіття, якого може досягти країна за існуючої інституційної структури і який не призводить до прискорення інфляції.

Безробіття сьогодні присутнє у різних країнах, але в різних обсягах, різних видах (формах) і різної тривалості. **Масштаби безробіття та його динаміка залежать від багатьох факторів**, зокрема:

- економічного стану країни;
- демографічної ситуації;
- соціального становища;
- темпів і напрямків науково-технічного прогресу;
- національних особливостей (звичаїв, традицій) та ін.

Надмірне безробіття призводить до значних економічних і соціальних втрат.

Економічна «ціна» (плата) за надлишкове безробіття включає в себе:

- 1) недовироблену продукцію, яка сумарно визначається як відставання обсягу фактичного ВВП від потенційного (можливого за повної зайнятості);
- 2) скорочення податкових надходжень до державного бюджету;
- 3) державні витрати на виплату допомоги по безробіттю та утримання державних органів, які опікуються проблемами безробітних;
- 4) втрату кваліфікації (якості) бездіяльної робочої сили.

Американський дослідник А. Оукен³ математично дослідив зв'язок між рівнем безробіття та обсягом недовиробленого ВВП. Цей зв'язок отримав в економічній науці назву **закону Оукена**. Згідно із законом Оукена, кожен відсоток надлишкового (надприродного) безробіття «вартує» суспільству приблизно 2,5% від фактичного ВВП. Така дорога «ціна» вимушеної бездіяльності працездатних людей.

4.4. Інфляція: види, причини та наслідки

До найголовніших проблем функціонування та розвитку національної економіки як єдиного цілого відноситься інфляція.

Інфляція (від лат. - здуття) — це стійке підвищення загального, або середнього рівня цін на товари й послуги.

Інфляція — це двохсторонній процес. Ріст цін, з одного боку, призводить до знецінення грошей — з іншого.

Показником інфляції є **темп, або рівень інфляції**.

³ Оукен Артур (1928-1980) — американський економіст, автор відомого «закону Оукена».

$$\text{Темп інфляції} = \frac{P_1}{P_0} \times 100\%.$$

$$\text{Темп інфляції} = \frac{P_1 - P_0}{P_0} \times 100\%.$$

де P_1 – рівень цін поточного періоду (який порівнюється);
 P_0 — рівень цін базового періоду (з яким ведеться порівняння).

За формами прояву виділяються два типи інфляції:

1) **відкрита, або явна, інфляція** — властива суспільствам з ринковою економікою, а значить і вільним ціноутворенням;

2) **прихована, або подавлена, інфляція** — властива суспільствам з повністю одержавленою (неринковою) економікою, де жорстка регламентація державою цін має своїми наслідками товарний дефіцит, низьку якість товарів і послуг, величезні витрати часу, нервів і людської гідності на вистоювання в чергах і пошук елементарних речей.

За темпом зростання цін розрізняють **три види інфляції**: помірну, галопуючу та гіперінфляцію.

Помірна, або повзуча, інфляція має місце тоді, коли ціни в країні зростають у середньому до 10% за рік.

Галопуюча інфляція виникає при зростанні цін понад 10% за рік (і, приблизно, до 100 чи навіть 200%). Цей вид інфляції стає вже небезпечним, оскільки за стрибків цін люди втрачають спокій, щоразу очікуючи чергового підвищення цін.

Гіперінфляція — найбільш небезпечний вид інфляційних процесів. Під час гіперінфляції ціни зростають надзвичайно швидко, вони наче вибухають, сягаючи астрономічних висот, наприклад, понад 1000% за рік, або 50% за місяць, чи 1% за день). Це самоприскорювана інфляція.

Інфляція — складне макроекономічне явище, її спричиняє багато факторів. Якщо говорити найбільш узагальнено, то інфляція є наслідком порушення суспільством закону грошового обігу, а саме перевищення грошовою масою кількості реальних товарів і послуг.

Детальніше з'ясування причин інфляції приводить нас до виділення двох їх груп, які умовно називають «інфляцією попиту» та «інфляцією пропозиції».

Інфляція попиту — це інфляція, зумовлена надмірністю сукупного попиту. Вона проявляється у тому, що грошові витрати населення, фірм і держави випереджають ріст виробництва, тобто виробництво не поспіває наситити платоспроможний попит.

Інфляція пропозиції, або витрат — це інфляція, зумовлена зростанням витрат виробництва.

Сильна інфляція (галопуюча і, тим паче, гіперінфляція) породжує чимало **негативних наслідків** для економіки та суспільства, зокрема:

- інфляція *знижує реальні доходи і добробут населення.*
- інфляція раптово і безжально *перерозподіляє грошові доходи людей.*
- інфляція *розладнує усталені господарські зв'язки;*
- інфляція *паралізує кредитні відносини;*
- інфляція *гасить стимули до виробництва;*
- інфляція *розкручує так звані інфляційні спіралі;*
- інфляція *породжує у людей інфляційні очікування.* **Інфляційні очікування** — це стан психологічної напруги (дискомфорту) у період значної

інфляції, який змушує людей приймати поспішні економічні рішення щодо використання грошових доходів, що призводить до ще більшого росту цін.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК БЕЗРОБІТТЯ ТА ІНФЛЯЦІЇ

Безробіття та інфляція — головні макроекономічні проблеми суспільства, які покликана вирішувати держава. Однак, як недавно з'ясували науковці, між цими економічними явищами існує взаємозв'язок, який суттєво ускладнює політику держави щодо боротьби з ними.

Взаємозв'язок безробіття та інфляції емпірично вперше дослідив у 1958 р. англійський економіст О. Філіпс⁴, використавши статистику Англії майже за столітній період (1862-1957 рр.). У своїй моделі Філіпс пов'язував безробіття тільки зі змінами номінальної заробітної плати як фактором зростання витрат виробництва та цін. Через кілька років потому американські економісти П. Семюелсон та Р. Солоу перевірили правильність моделі Філіпса, підставивши у неї замість росту номінальної зарплати темп інфляції в цілому на прикладі статистичних даних США, і підтвердили її. Власне саме вони і назвали це відкриття «кривою Філіпса» (рис. 4.2).

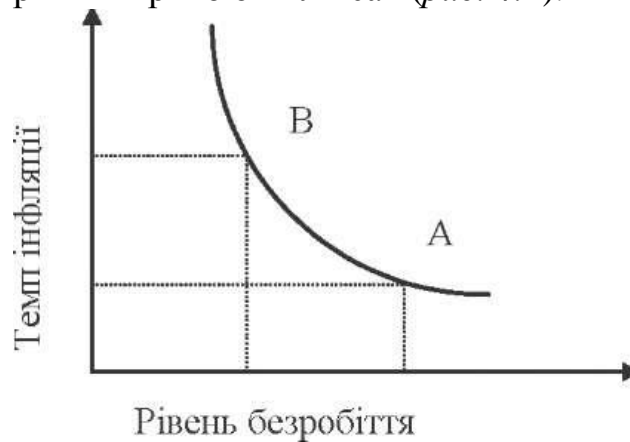

Рис. 4.2. Крива Філіпса

Крива Філіпса (рис. 4.2) показує, що між рівнем безробіття та темпом інфляції існує обернений зв'язок, який означає, що в період зростання економіки та скорочення рівня безробіття темп інфляції підвищується, і навпаки. Пояснення цьому наступне. До тих пір, поки фактичне безробіття перевищує свою природну норму, наймані працівники не вимагають підвищення номінальної заробітної плати. Адже, коли на ринку праці перебуває багато безробітних, то підприємці навряд чи ладні піти на підвищення платні своїм працівникам — вони радше погрожуватимуть їм звільненням та можливістю найму більш дешевої праці. Але коли економічна ситуація в країні змінюється на протилежну, коли економіка зростає і наближається до стану повної зайнятості (безробіття скорочується до своєї природної норми), то у ній виникають «вузькі місця»: підприємцям бракує робочої сили і це змушує їх підвищувати зарплату. У такому разі підвищення зарплати призводить до зростання витрат виробництва, а слідом за цим, підприємці, аби зберегти прибутковість свого бізнесу хоча б на попередньому рівні, вимушено піднімають ціни на свою продукцію. І, таким чином, виходить, що скорочення безробіття необхідно супроводжується прискоренням інфляції, і навпаки.

Новітні наукові дослідження взаємозв'язку безробіття та інфляції беруть до уваги ще й очікування економічних агентів щодо зміни параметрів цих процесів.

⁴ Філіпс Олбан (1914-1975) — англійський економіст австралійського походження, представник неокейнсіанства.

Ідеться про здатність сучасної освіченої людини як підприємця і споживача, спираючись на інформаційно-комунікативні засоби, аналізувати хід подій і передбачати певною мірою їхні наслідки. Завдяки цим очікуванням економічні агенти прагнуть завчасно пристосуватися до змін макроекономічної ситуації, випереджаючи дії уряду. За таких обставин «крива Філіпса» дещо модифікується: виглядає уже не плавною кривою, а ламаною лінією. Економічні зв'язки, кажуть монетаристи, настільки складні, багато факторні, що говорити про однозначно обернений взаємозв'язок безробіття та інфляції не доводиться, особливо в довгостроковому періоді.

Лекція №5. Тема 5. Сукупний попит та сукупна пропозиція

5.1. Сукупний попит і його структура

5.2. Сукупна пропозиція. Нецінові чинники сукупної пропозиції

5.3. Модель AD-AS як базова модель економічної рівноваги

5.1. Сукупний попит і його структура

Товарний ринок – це ринок товарів та послуг, на якому результати суспільного виробництва (сукупна пропозиція) за допомогою цін узгоджуються із суспільними потребами (у формі сукупного попиту).

Сукупний попит (AD) – це та сумарна кількість товарів та послуг, яку всі суб'єкти національного ринку готові придбати при певному рівні цін.

Оскільки основними суб'єктами національного ринку виступають домогосподарства, підприємства, уряд і іноземці, то за своєю структурою сукупний попит (AD) складається з:

- **споживчого попиту** з боку населення (домогосподарств) на придбання товарів та послуг для задоволення своїх потреб – (C);
- **інвестиційного попиту** з боку фірм-виробників на інвестиційні товари – (I);
- попиту на певні товари та послуги з боку держави у вигляді **державних закупок** – (G);
- **попиту з боку іноземців** на вітчизняні товари, який розраховується як **чистий експорт** (різниця між експортом та імпортом) – (X).

$$AD = C + I + G + X,$$

На сукупний попит впливає багато чинників. Але за базову екзогенну змінну функції сукупного попиту приймається лише рівень цін.

Закон сукупного попиту: при інших рівних умовах величина сукупного попиту знаходиться у зворотній залежності від динаміки рівня цін у країні.

При побудові **графіка сукупного попиту** враховується ситуація на національному ринку в цілому. Тому по горизонтальній осі відкладається та величина реального ВВП країни, яку можуть придбати суб'єкти національного ринку на певний час при певному рівні цін на всі товари та послуги у країні (P). Рівень цін розраховується в відсотках до певного періоду.

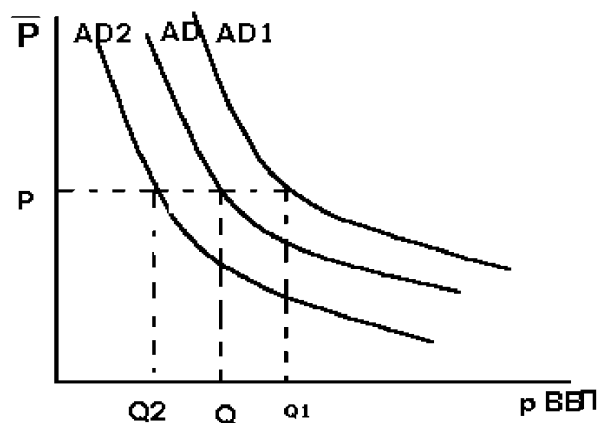

Рис. 5.1. Графіки сукупного попиту

Крива сукупного попиту показує зворотну залежність між величиною сукупного попиту та рівнем цін на всі товари та послуги. Але як і у випадку з ринковим попитом, на сукупний попит впливає цілий ряд нецінових факторів.

Дію закону сукупного попиту підсилюють три ефекти:

1. Ефект відсоткових ставок. Коли в країні зростає рівень цін на всі товари та послуги, наслідком цього стає зростання відсоткових ставок за кредитами. Це призводить до зменшення попиту на інвестиції, які є важливою складовою частиною сукупного попиту. У результаті при зростанні рівня цін, збільшенні процентів за кредитами і зменшенні інвестицій величина AD падає.

2. Ефект багатства (ефект реальних касових залишків). При зростанні рівня цін у країні купівельна спроможність заощаджень населення значно зменшується. Тепер на заощаджені кошти населення зможе придбати набагато менше товарів та послуг. Це призводить до зменшення споживацького попиту, а значить, і сукупного попиту.

3. Ефект імпорتنих закупок. При зростанні рівня цін у країні зменшується величина експорту та зростає величина імпорту. Це призводить до зменшення чистого експорту, а значить і сукупного попиту.

Нецінові чинники сукупного попиту:

1. Зміни в споживацьких витратах (C), на які впливають:

- динаміка доходів населення країни;
- ставка прибуткового податку на доходи фізичних осіб;
- очікування населенням майбутніх змін у рівні цін у країні;
- рівень добробуту споживачів в цілому.

2. Інвестиційні витрати(I). На зміни в інвестиційних витратах впливають:

- процентна ставка банківських кредитів;
- прибутковість майбутніх інвестицій;
- наявність надлишкових виробничих потужностей;
- науково-технічний розвиток та виникнення нових технологій;
- рівень оподаткування доходів підприємців.

3. Зміни в розмірі державних закупок (G) : Коли державні закупки зростають, то сукупний попит у країні також зростає. Збільшення державних закупок залежить від доходів державного бюджету та структури його видатків.

4. Чистий експорт (X) : Збільшення розміру чистого експорту означає що іноземні покупці збільшують попит на продукцію вітчизняних підприємств, що призведе до збільшення чистого експорту у країні, а значить і сукупного попиту.

Слід обов'язково зауважити, що зміни в сукупному попиті можуть виникнути і в результаті змін в кількості грошей, які обертаються в економіці. Збільшення кількості грошей також зміщує криву сукупного попиту праворуч, але результатом такого зміщення може бути інфляція попиту.

5.2. Сукупна пропозиція. Нецінові чинники сукупної пропозиції

Сукупна пропозиція (AS) – це та кількість товарів та послуг, яку національні та іноземні виробники готові поставити на національний ринок при певному рівні цін.

В основі сукупної пропозиції лежить кількість товарів та послуг, які були вироблені економікою країни для реального кінцевого споживання, тобто реальний ВВП. Але структура сукупної пропозиції дещо складніша.

$AS = p \text{ ВВП} + \text{імпорт} + \text{державні запаси країни} + \text{кошти фондів соціального страхування} - \text{втрати в економіці} - \text{витрачання державних запасів країни.}$

Крива сукупної пропозиції також має певні особливості. Її побудова потребує врахування наступних моментів:

- період часу в розвитку економіки (довгостроковий або короткостроковий період);
- фазу ділового циклу, на якій перебуває економіка країни;
- наявність давньої дискусії між представниками класичної та кейнсіанської школи стосовно характеру кривої сукупної пропозиції.

В *короткостроковому* періоді характер кривої сукупної пропозиції знаходиться в залежності від фази економічного (ділового) циклу. Графік класичного ділового циклу надано на рис. 5.2.

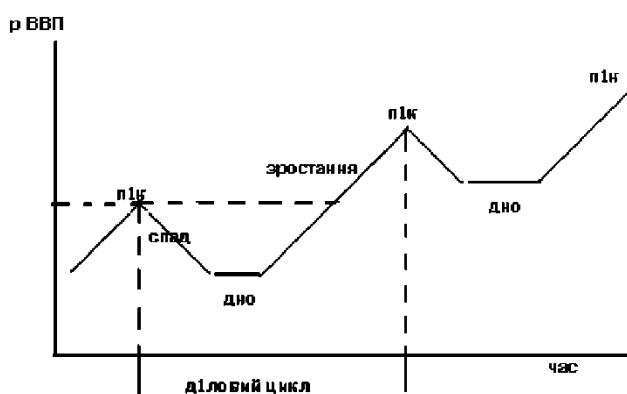

Рис. 5.2. Класичний економічний діловий цикл

Від циклічного розвитку економіки і залежить короткострокова крива сукупної пропозиції, що складається з трьох відрізків (рис. 5.3).

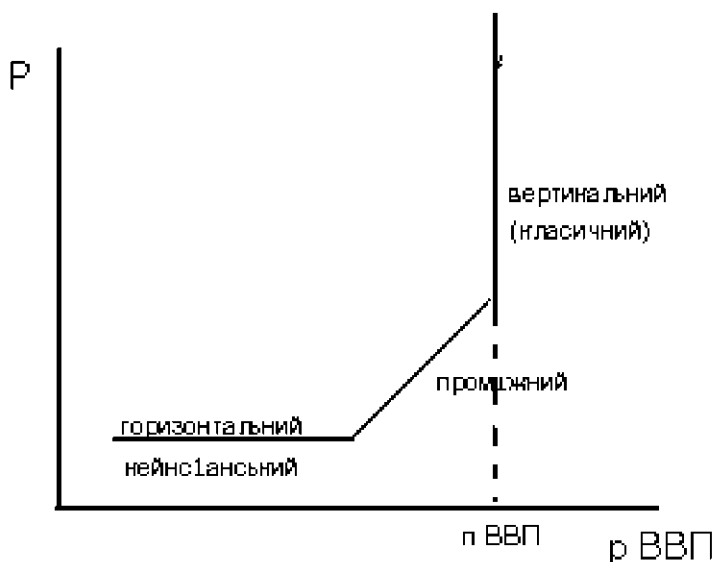

Рис. 5.3. Короткострокова крива сукупної пропозиції

Перший відрізок кривої AS має назву *горизонтального або кейнсіанського*. Економісти кейнсіанської школи вважають, що в умовах економічної кризи сукупна пропозиція в країні не залежить від динаміки рівня цін. Оскільки в умовах кризи існують невикористані виробничі потужності підприємств і багато робітників готові

працювати при будь-яких умовах, збільшення обсягів виробництва можливе при незмінних витратах і цінах.

Економісти, які належать до *класичної школи*, вважають, що крива AS є *вертикальною*. Ці економісти твердять, що ринкова економіка через механізми саморегулювання постійно повертається до обсягів виробництва потенційного ВВП, який відповідає вертикальному відрізку кривої AS.

Потенційний ВВП – це той максимальний обсяг ВВП, який може бути вироблений в економіці країни за умови використання всіх її виробничих можливостей і повній зайнятості робочої сили.

Проміжний відрізок кривої сукупного пропонування означає ситуацію економічного зростання, коли збільшення обсягів виробництва потребує зростаючих витрат, які повинні бути перекриті зростаючими цінами.

У *довгостроковому* періоді крива сукупної пропозиції показує пряму залежність між зростанням рівня цін та реального ВВП (рис. 5.4).

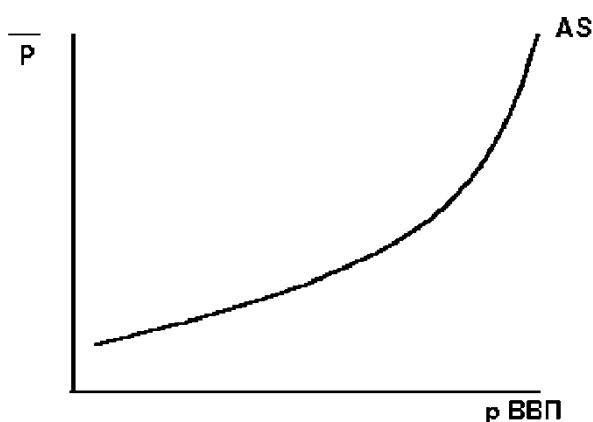

Рис. 5.4. Довгострокова крива сукупної пропозиції

На величину сукупної пропозиції впливає також ціла низка *нецінових факторів*.

1. *Ціни на ресурси;*
2. *Рівень продуктивності праці та технологій;*
3. *Державне регулювання економіки.*

Графічно дія нецінових факторів сукупної пропозиції ілюструється зміщенням кривої AS праворуч при збільшенні, і ліворуч, при зменшенні сукупної пропозиції (рис. 5.5.).

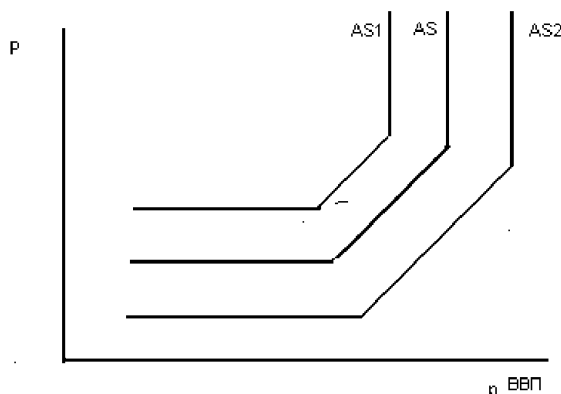

Рис. 5.5. Зміни сукупної пропозиції під впливом нецінових факторів

5.3. Модель AD-AS як базова модель економічної рівноваги

На національному ринку в цілому *ситуація рівноваги визначається як рівність між сукупним попитом та сукупною пропозицією ($AD = AS$), що і визначає рівноважний обсяг виробництва реального ВВП (фактичний або поточний ВВП) та рівноважний рівень цін у країні.*

Але, як уже говорилось вище, економіка розвивається циклічно, що відображається різними відрізками короткострокової кривої сукупної пропозиції. Розглянемо кожну ситуацію окремо.

1. Якщо крива AD перетинає криву AS на горизонтальному відрізку, то це є графічною ілюстрацією того, що економіка країни знаходиться в кризовому стані (рис. 5.6). Кризова ситуація означає наявність циклічного безробіття та значної кількості невикористаних виробничих потужностей підприємств. У цьому випадку рівноважний обсяг виробництва реального ВВП (τ ВВП) буде відповідати ситуації рівності між сукупним попитом та сукупною пропозицією, а величина рівноважного ВВП країни буде набагато меншою, ніж потенційний ВВП. Відзначимо також, що в цьому випадку рівень цін не відіграє ніякої ролі в досягненні рівноваги і залишається незмінним.

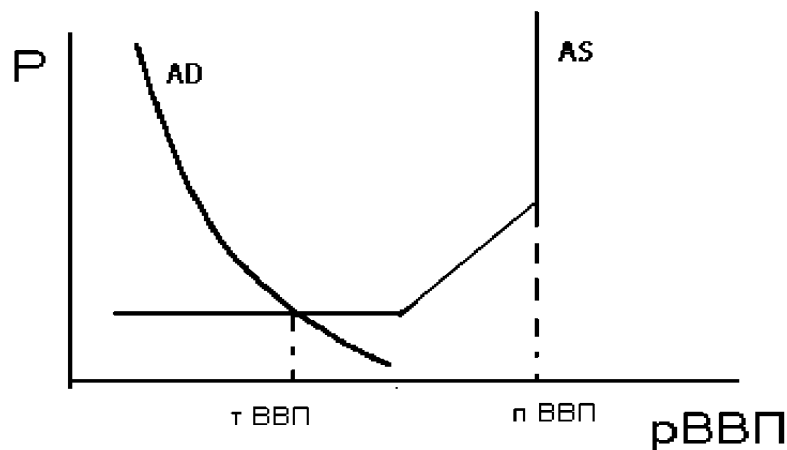

Рис. 5.6. Досягнення рівноваги на горизонтальному відрізку AS

Щоб зрозуміти, чому це відбувається, розглянемо рис. 5.7.

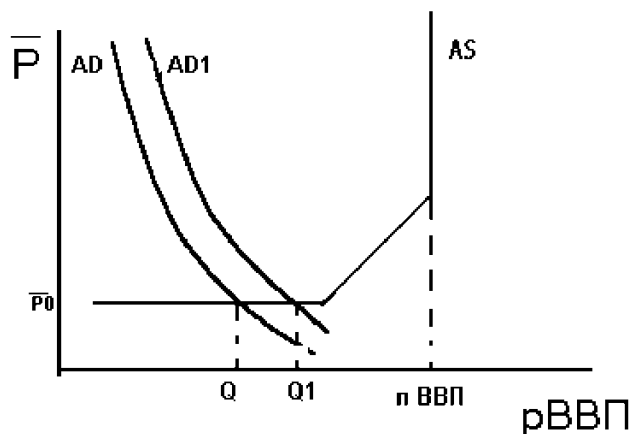

Рис. 5.7. Збільшення сукупного попиту на горизонтальному відрізку AS

Якщо сукупний попит збільшиться від рівня AD до рівня AD1, то виробничий сектор економіки збільшить обсяги виробництва рівноважного ВВП від рівня Q до рівня Q1. Але рівень цін залишається незмінним – P0. В умовах кризи наявність невикористаних виробничих потужностей і циклічного безробіття дає можливість

підприємцям збільшувати обсяги виробництва при незмінних витратах фірми, а значить, і при незмінних цінах. Тому головним фактором зростання рівноважного ВВП на горизонтальному (кейнсіанському) відрізку AS є зростання сукупного попиту.

2. Досягнення рівноважного ВВП на *проміжному відрізку кривої сукупної пропозиції* показано на рис. 5.8.

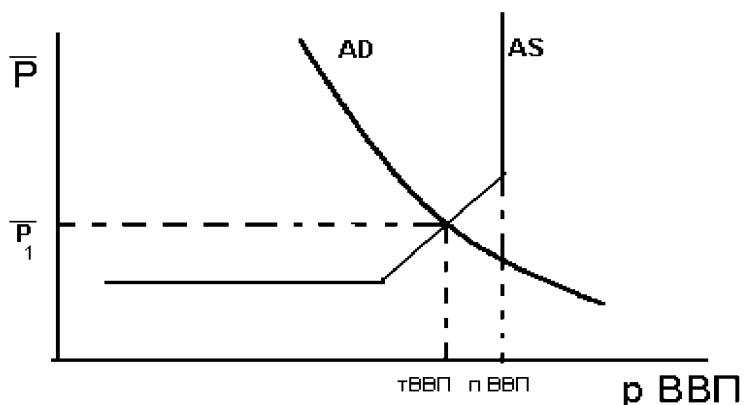

Рис. 5.8. Досягнення рівноважного ВВП на проміжному відрізку AS

На проміжному відрізку відображається ситуація виходу з економічної кризи, за якої величина рівноважного ВВП (t ВВП) наближається до рівня потенційного ВВП. Але процес економічного зростання супроводжується збільшенням рівня цін у країні.

Розглянемо схему досягнення рівноважного стану економіки при зростанні сукупного попиту на проміжному відрізку (рис. 5.9).

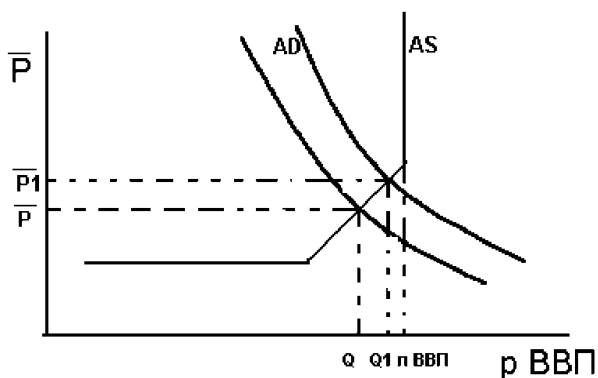

Рис. 5.9. Збільшення сукупного попиту на проміжному відрізку AS

Збільшення сукупного попиту від рівня AD до рівня AD1 на проміжному відрізку кривої сукупної пропозиції призведе як до збільшення рівноважного ВВП від величини Q до Q_1 , так і до збільшення рівня цін у країні від \bar{P} до \bar{P}_1 .

Це пояснюється тим, що нарощування обсягів виробництва тепер потребує від підприємців зростання інвестицій на закупку нового обладнання, нових технологій, більшої кількості сировини і матеріалів, а також зумовлює збільшення заробітної плати робітників для стимулювання їх переходу з інших підприємств на їх фірми. Витрати фірм зростають, що робить виробництво прибутковим лише за умови збільшення цін.

3. Досягнення рівноваги *на вертикальному (класичному) відрізку* кривої сукупної пропозиції ілюструє рис. 5.10.

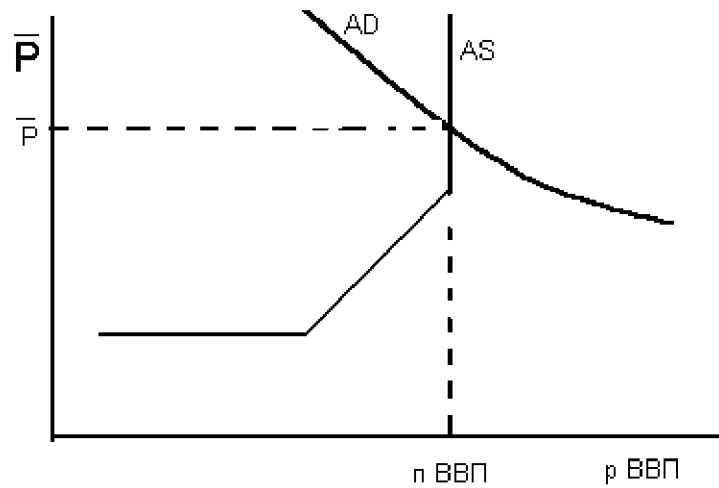

Рис. 5.10. Досягнення рівноваги на вертикальному відрізку AS

Вертикальний відрізок кривої AS відображає ситуацію досягнення економікою рівня потенційного ВВП.

Рівність сукупного попиту і сукупної пропозиції на цьому відрізку означає, що сукупний попит дорівнює потенційному ВВП країни.

На графіку рис. 5.11 видно, що збільшення сукупного попиту від рівня AD до рівня AD1 на вертикальному відрізку кривої AS не призводить до зростання рівноважного рівня виробництва, але супроводжується зростанням рівня цін від P до P1.

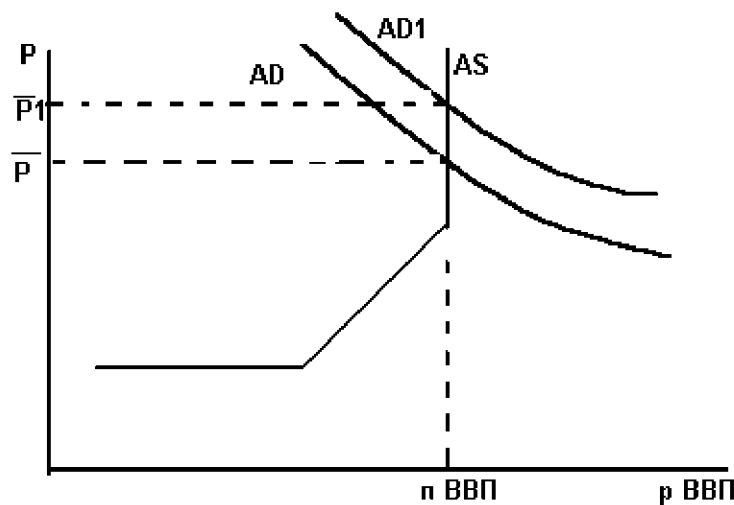

Рис. 5.11. Досягнення рівноваги на вертикальному відрізку AS при збільшенні сукупного попиту

Виникає закономірне запитання: якщо зростання сукупного попиту призводить до зростання рівня цін у країні, то чи буде зменшення сукупного попиту призводити до зниження цін? Наша модель свідчить про те, що при зменшенні сукупного попиту на горизонтальному відрізку ціни залишаться незмінними, а обсяги виробництва зменшаться. На проміжному і вертикальному відрізках зменшення AD повинно теоретично призвести до зменшення рівня цін. Але насправді економіка країни в цьому випадку нашоується на ефект, який отримав назву **“ефекта храповика”** (храповик – це механізм, який дозволяє крутитися колесу лише вперед).

Справа в тому, що на сучасному етапі розвитку економіки ціни ніколи не знижуються до початкового рівня, що пов'язано із зростанням цін на ресурси, і перш за все на трудові (номінальна заробітна плата не має тенденції до зменшення). Тому, якщо під впливом зростання AD рівень цін зростає, то при зменшенні AD обсяги виробництва падають, але ціни залишаються незмінними (рис. 5.12).

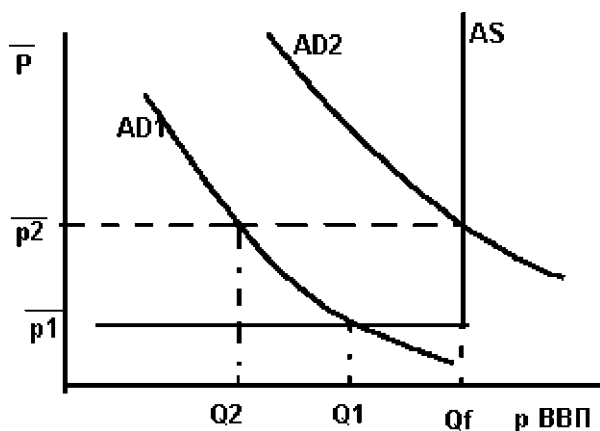

Рис. 5.12. Ефект храровика

На рис. 5.12 видно, що спочатку сукупний попит зростає від рівня AD1 до AD2. Це приводить до збільшення обсягів рівноважного ВВП від рівня Q1 до Qf (тобто потенційного ВВП), але також і до збільшення цін від P1 до P2.

Оскільки ціни є досить жорсткими і не мають тенденції до зменшення, то коли сукупний попит у країні почне падати від рівня AD2 до рівня AD1, *виникне нова рівновага в точці Q2*, яка буде означати, що ціни залишились такими ж (P2), а обсяги виробництва набагато зменшились (від Qf до Q2).

Вище вже говорилось про те, що під впливом нецінових факторів може зміщуватись не лише крива сукупного попиту, але й крива сукупної пропозиції. *Зміни рівноважного ВВП під впливом зміщення кривої AS видно на рис. 5.13.*

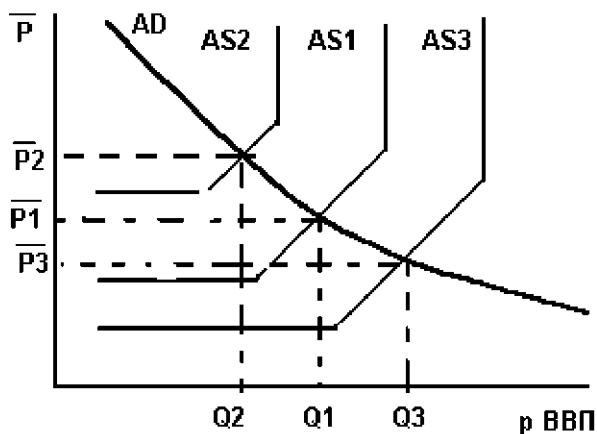

Рис. 5.13. Досягнення рівноваги при зміщенні кривої сукупної пропозиції

Якщо в країні зростають ціни на ресурси, зменшується продуктивність праці, здійснюється неефективна державна політика, то крива AS зміщується з положення AS1 до положення AS2. Зменшення сукупної пропозиції призводить до зменшення рівноважного ВВП (з Q1 до Q2) і зростання безробіття, а також збільшення рівня цін з P1 до P2. Ситуація одночасного зростання і рівня цін і рівня безробіття називається *стагфляцією*, і подолати її дуже важко.

Навпаки, збільшення сукупної пропозиції (з AS1 до AS3) створює дуже сприятливі умови, оскільки рівноважний ВВП зростає (від Q1 до Q3), а ціни зменшуються з рівня P1 до рівня P3. Необхідно зауважити, що збільшення сукупної пропозиції говорить про економічне зростання в країні і збільшення потенційного ВВП, що є однією з найважливіших цілей макроекономічної політики.

Лекція №6. ТЕМА 6. Споживання, заощадження та інвестиції

6.1. Споживання і заощадження як функції доходу

6.2. Кейнсіанська концепція споживання

6.3. Сутність та види інвестицій

6.4. Державна інвестиційна політика і її вплив на розвиток національної економіки

6.1. Споживання і заощадження як функції доходу

Чисто ринкова економіка закритого типу припускає відсутність втручання держави і зовнішньої торгівлі, тобто державні витрати і чистий експорт дорівнюють нулеві, тобто $G = X = \text{const} = 0$. Тому ВВП буде складатися з двох величин: $Y = C + I$.

Споживання домогосподарств — це їх поточні витрати на споживчі товари й послуги. Джерелом споживання домогосподарств є їхні доходи. Формування таких доходів відбувається в процесі економічного кругообороту, в межах якого домогосподарства взаємодіють з підприємствами через ринок ресурсів і ринок продуктів.

Відомо також, що $D = C + S$, де C — особисте споживання домогосподарств, S — заощадження.

Відсутність податків, субсидій, експорту й імпорту робить рівної величину отриманих доходів домогосподарств і підприємців, з одного боку, і ВВП, з іншого боку, тобто $D = Y$.

Дохід споживачів є головною змінною при зміні поточного споживання і заощаджень, тобто $C = f(Y) = f(D)$ і $S = f(Y) = f(D)$. Споживання є пріоритетним напрямом використання особистого означеного доходу. На заощадження спрямовується та частина особистого наявного доходу, що не витрачається на споживання. Інакше кажучи, **заощадження** — це частина наявного доходу після відрахування споживання, тобто $S = D - C$. Таким чином, C і S залежать від величини доходу і пропорції його розподілу на зазначені доданки.

Індукованим є споживання, яке фінансується за рахунок поточного доходу. **Автономним** називається споживання, що залежить від недоходних факторів (активи, нагромаджені за рахунок доходів попереднього періоду; очікування споживачів; податки, субсидії та інші форми державного регулювання; процентні ставки та ін.).

Видатки домогосподарств спрямовані на споживання трьох груп благ: товарів тривалого користування; предметів поточного вжитку і послуг.

Розподіл особистого наявного доходу на споживання й заощадження залежить від рівня їхніх доходів, який має суттєву диференціацію. Для аналізу рівня останньої застосовуються кілька методів. Нерівність у доходах описується такими основними групами показників:

1. **Кратні**, що спираються на поділ дохідних складових на відповідну кількість груп.

2. **Крива Лоренца (рис. 6.1) й коефіцієнт Джини.**

У системі координат для побудови кривій Лоренца абсциса — це відсоток родин; ордината — відсоток доходів. Бісектриса характеризує рівномірний розподіл доходів, тобто 1 % родин одержує 1% доходу, 50% родин одержують 50% доходу, 100 % родин одержують 100% доходу. Крива ОФВ — це графік реального розподілу доходів по

процентних групах сімей. Чим нижче бісектриси перебуває зазначена крива, тим більш різниця середньо сімейних доходів:

Процент доходів

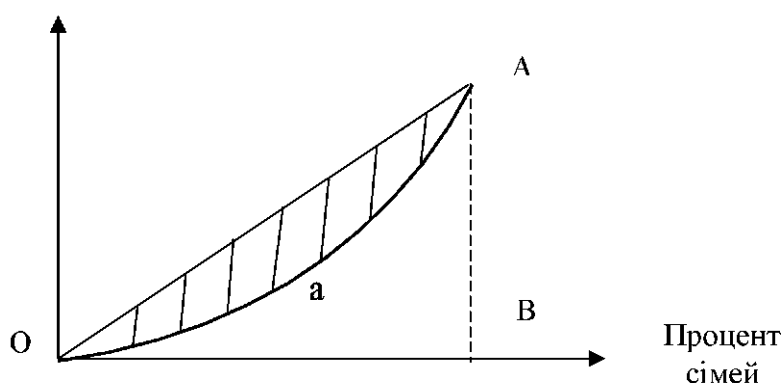

Рис. 6.1. Крива Лоренца

Коефіцієнт Джині (Kj) - це відношення площі заштрихованої фігури, що описує реальний нерівномірний розподіл, до площі прямокутного трикутника ОАВ, що ілюструє абсолютну рівність доходів. Коефіцієнт Джині має належить проміжку від 0 до 1. Чим ближче його величина до 0, тим більш рівними за доходами є родини. Чим більше коефіцієнт наближається до 1, тим більше розрив в доходах найбільш багатих і найбільш бідних.

6.2. Кейнсіанська концепція споживання

За *класичною теорією*, домашні господарства розглядають заощадження як відкладене споживання, намагаючись максимізувати обсяг споживання у довгостроковому періоді. Тому вони порівнюють користь від споживання сьогодні з вигодами майбутнього споживання. Параметром, що відображає ступінь переваги поточного споживання над майбутнім, є відсоткова ставка. Чим вона вища, тим більше ефективними стають заощадження, чим нижча – тим привабливіше стає споживання сьогодні.

Згідно з *кейнсіанською теорією* головним чинником споживання є поточний наявний дохід домогосподарств (індуковане споживання). Крім того, потребують врахування невідомі складові, що знаходить вираз у показнику автономного споживання. Таким чином, у випадку відсутності поточного доходу джерелом споживання є заощадження минулих періодів.

Основний психологічний закон Кейнса наголошує: за інших рівних умов величина споживання зростає разом із зростанням доходу, але у відносно меншому ступені.

Ступінь залежності споживання і заощаджень від доходу описується наступними показниками:

1. Середня схильність до споживання APC:

$$APC = \frac{C}{Y}$$

2. Середня схильність до заощадження APS:

$$APS = \frac{S}{Y} = 1 - APC$$

$APC+APS = 1$, тобто, знаючи одну середню схильність, можна легко знайти іншу. Кейнс припускав, що при зростанні доходу APC знижується, а APS збільшується. Він виходив з того, що в короткостроковому періоді люди, незалежно від динамки доходу, намагаються підтримувати звичні для себе життєві стандарти. Тому в разі його зростання середня схильність до заощаджень збільшується, а середня схильність до споживання зменшується.

3. Гранична схильність до споживання MPC :

$$MPC = \frac{\Delta C}{\Delta Y}$$

де ΔC – приріст споживання, ΔY - приріст доходу.

4. Гранична схильність до заощаджень MPS :

$$MPS = \frac{\Delta S}{\Delta Y} = 1 - MPC,$$

де ΔS – приріст заощаджень.

$MPC+MPS = 1$, тобто, знаючи одну граничну схильність, можна легко знайти іншу.

6.3. Сутність та види інвестицій

Поняття *інвестиції* (від лат. Investio – одягаю) практично в будь-якому словнику трактується як вкладення капіталу в галузі економіки в середині країни та за кордоном.

Інвестиції — усі види майнових і інтелектуальних цінностей, які вкладаються в об'єкти підприємницької й інших видів діяльності, внаслідок чого утворюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект.

В українському законодавстві під *інвестиціями* розуміється господарська операція, яка передбачає придбання основних фондів, нематеріальних активів, корпоративних прав і цінних паперів в обмін на засоби або майно.

Під цінностями чи засобами обміну за українським законодавством розуміється наступне:

- грошові кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери;
- рухоме й нерухоме майно;
- майнові права пов'язані з авторським правом, досвідом та іншими видами інтелектуальних цінностей;
- інші іноземні суб'єкти господарчої діяльності, які визнаються таким діючим законодавством України.

Інвестиції в найбільш широкому трактуванні являють собою вклади капіталу з метою подальшого його збільшення. Джерелом приросту капіталу і рушійним мотивом здійснення інвестицій є отриманий від них прибуток.

1. За об'єктом вкладень інвестиції бувають:

а) *фінансові інвестиції* – придбання корпоративних прав, цінних паперів, деривативів та інших фінансових інструментів. Фінансові інвестиції, у свою чергу, підрозділяють на *прямі* (внесення засобів в статутний фонд юридичної особи в обмін на його корпоративні права) і *портфельні* (придбання цінних паперів та інших фінансових активів на фондовому ринку);

б) *капітальні інвестиції* – вкладення засобів в дійсні активи, придбання будинків, споруд, інших об'єктів нерухомого майна, інших основних фондів і нематеріальних активів, які підлягають амортизації.

2. За характером участі в інвестиціях вони поділяються на:

а) *прямі інвестиції* – безпосереднє вкладення коштів в об'єкти інвестування;

б) *непрямі інвестиції* – інвестування, опосередковане іншими особами.

3. За періодом інвестування інвестиції поділяються на:

а) *короткострокові інвестиції* – вкладення капіталу на період не більше одного року;

б) *довгострокові інвестиції* – вкладення капіталу на період більше одного року.

4. За територіальними ознаками інвестиції бувають:

а) *внутрішні інвестиції* – вкладення коштів в об'єкти інвестування на території певної країни;

б) *зовнішні інвестиції* – вкладення коштів в об'єкти інвестування, розташовані за кордоном даної країни.

5. За формою власності інвестиції поділяються на:

а) *приватні* – вкладення коштів, здійснювані громадянами, а також підприємствами недержавних форм власності;

б) *державні* – вкладення, здійснювані центральним й місцевими органами влади за рахунок коштів бюджетів, позабюджетних фондів, а також державними підприємствами за рахунок власних і позичених коштів;

в) *іноземні* – здійснювані іноземними громадянами, юридичними особами та державами;

г) *спільні* – вкладення, здійснювані особами певної країни та іноземними державами.

Джерелами інвестицій можуть бути як власні кошти підприємств (амортизаційні відрахування, прибуток від основної та непрофільної діяльності), так і залучені кошти (кредити, продаж цінних паперів).

У макроекономіці під інвестиціями розуміють *реальні інвестиції*, тобто капіталовкладення приватної фірми чи держави у виробництво тієї або іншої продукції.

Макроекономічна теорія виділяє три типи інвестицій:

1) виробничі інвестиції, тобто інвестиції в машини, обладнання, устаткування;

2) інвестиції в житлове будівництво;

3) інвестиції в товарно-матеріальні запаси.

Розрізняють **валові** і **чисті** інвестиції.

Валові інвестиції – це інвестиції на заміщення старого обладнання в розмірі амортизації плюс інвестиції на розширене виробництво.

Чисті інвестиції – це валові інвестиції, зменшені на суму амортизації основного капіталу, тобто це інвестиції на розширене виробництво.

Інвестиційний попит складається з двох частин: з попиту на заміщення використаного капіталу та з попиту на збільшення чистого реального капіталу.

Інвестиції залежать від реальної (r), а не від номінальної процентної ставки.

Функція інвестицій має вигляд:

$$I = e - dr,$$

де I – інвестиційні витрати;

e – автономні інвестиції, які не залежать від процентної ставки, а визначаються зовнішніми економічними факторами, наприклад, запасами корисних копалин тощо;

d – емпіричний коефіцієнт чутливості інвестицій до динаміки процентної ставки;
 r – реальна відсоткова ставка (вартість запозичення).

Попит на інвестиції можна подати в графічній формі (рис. 6.2).

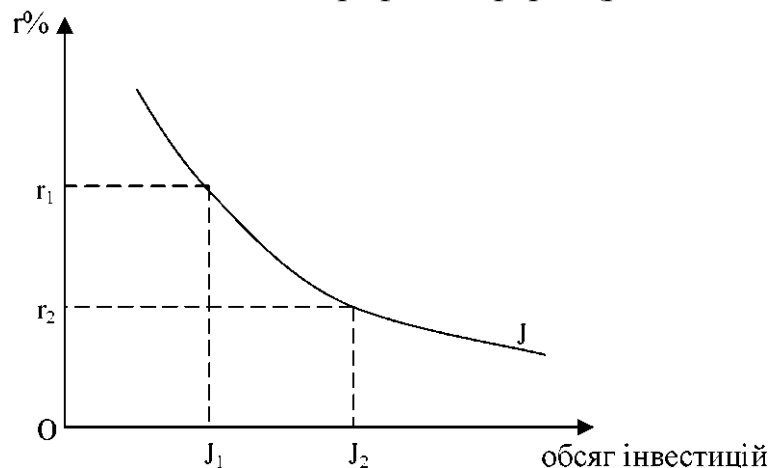

Рис. 6.2. Крива попиту на інвестиції

Графік інвестиційного попиту нахилений до низу; чим вища ставка проценту (r), тим менша кількість інвестиційних проектів буде прибутковою. Іншими словами, прибутковість інвестицій перебуває в оберненій залежності від ціни капіталу, і вища процентна ставка змушує фірми анулювати певні інвестиційні проекти.

Окрім процентної ставки, на інвестиції також впливають і інші фактори:

- зростання ВВП переміщує криву інвестиційного попиту вгору обсяг інвестицій праворуч;
- зростання податків на прибутки чинитиме депресивний вплив на інвестиції і крива інвестиційного попиту зсуватиметься ліворуч;
- песимістичні очікування інвесторів переміщують криву інвестиційного попиту ліворуч, а оптимістичні, навпаки, – праворуч.

Інвестиції – це найбільш нестабільний компонент сукупних витрат, оскільки вони залежать від великої кількості мінливих факторів, тому поведінку інвесторів важко передбачити.

6.4. Державна інвестиційна політика і її вплив на розвиток національної економіки

Головним питанням державної інвестиційної політики в Україні є визначення пріоритетних сфер та об'єктів інвестування, які мають відповідати як довготривалим національним інтересам держави, так і тим невідкладним завданням, які впливають із сучасного стану та структури економіки України.

Метою державної інвестиційної політики є створення конкурентного середовища, реалізація програм структурної перебудови економіки України, спрямування інвестицій у пріоритетні галузі та програми.

В основу державного регулювання інвестиційної діяльності покладено наступні принципи:

- послідовна децентралізація інвестиційного процесу;
- збільшення частки внутрішніх коштів суб'єктів господарювання у фінансові інвестиційні проекти;

- перенесення центру уваги з безповоротного бюджетного фінансування у виробничій сфері на кредитування;
- виділення бюджетних коштів переважно для реалізації державних пріоритетів, програм, спрямованих на здійснення структурної перебудови економіки;
- фінансування об'єктів, будівництво яких починається за рахунок бюджетних коштів, як правило, на конкурентній основі;
- надання переваги раніш розпочатому будівництву, технічному переобладнанню та реконструкції діючих підприємств;
- здійснення відповідними державними органами контролю цільового використання централізованих інвестицій;
- розширення змішаного фінансування інвестиційних проектів;
- удосконалення нормативної та правової бази з метою збільшення обсягу залучення інвестицій.

У державній програмі залучення іноземного капіталу визначено основні пріоритетні сфери інвестиційної діяльності в Україні:

- агропромисловий комплекс;
- медична та мікробіологічна промисловість;
- легка промисловість;
- лісопромисловий комплекс;
- машинобудування;
- металургійний комплекс;
- розвиток паливно-енергетичного комплексу і впровадження енерго- і ресурсозберігаючих технологій;
- транспортна інфраструктура;
- зв'язок;
- хімічна й нафтохімічна промисловість;
- соціальна інфраструктура.

Важливе значення для збільшення обсягів інвестицій і підвищення ефективності їх використання має **податкове регулювання інвестиційної діяльності**, що забезпечує спрямування інвестицій у пріоритетні сфери економіки через встановлення відповідних податкових ставок та податкових пільг. До методів податкового стимулювання інвестиційних процесів насамперед належить пільгове оподаткування прибутку.

Бюджетні методи регулювання інвестиційної діяльності мають для України особливе значення, оскільки ринок інвестиційних ресурсів тут недостатньо сформований, існує гіпертрофована структура економіки, надмірна диференціація технічного рівня виробництва, високий рівень монополізації, незамкненість на внутрішній ринок виробничих циклів, банки майже не здійснюють довгострокового кредитування, а власних інвестиційних коштів підприємствам бракує.

Істотним чинником активізації інвестиційних процесів є **грошово-кредитна державна політика**. Така політика впливає на інвестиційні умови, регулюючи грошовий обіг та роботу банківської системи, яка мультиплікативно створює грошові кошти.

Амортизаційна політика є ще одним з головних важелів, що дають можливість державі на макrorівні впливати на інвестиційні процеси. Існуюча амортизаційна політика не сприяє, а навпаки, протидіє накопиченню інвестиційних ресурсів.

З метою активізації інвестиційних процесів доцільно:

- проводити індексацію основних фондів відповідно до термінів зростання цін з періодичністю не менше ніж один раз на рік; відмовитись від застосування знижувальних коефіцієнтів до норм амортизації;
- припинити практику вилучення амортизаційних нарахувань до бюджету;
- дозволити підприємствам самостійно вибирати методи амортизації та вільно переходити з прискорених методів на рівномірні;
- запровадити систему контролю цільового використання амортизаційних фондів на цілі інвестування у виробництво.

Лекція №7. ТЕМА 7. Роль держави в макроекономічних процесах

ТЕМА 8. Фінансова система, податки та державний борг

7.1. «Провали» ринку та принципи втручання держави в ринкову економіку. Цілі та інструментарій державного регулювання економіки

7.2. Суть та функції фінансів. Фінансова система країни

7.3. Податки як інструмент регулювання національної економіки

7.4. Державний бюджет та його дефіцит. Державний борг.

7.1. «Провали» ринку та принципи втручання держави в ринкову економіку

Державне регулювання економіки має сенс як системний захід, а це зобов'язує державу в особі її законодавчих і виконавчих органів неухильно дотримуватись певних принципів, аби не зашкодити ринковій природі економіки.

«Провали» (невдачі) та обмеженості ринку *в сучасній економіці*:

- ринок породжує **безробіття**, яке до того ж у періоди економічних спадів і депресій різко зростає;
- ринок породжує **інфляційні процеси**, які знецінюють грошові доходи і заощадження, та ще й викликають у людей інфляційні очікування;
- ринок поглиблює **соціальну нерівність**, поляризує суспільство на дуже багатих і дуже бідних.
- ринок породжує **тенденції до монополізації економіки**, які відкривають можливості монополістам прямо завищувати ціни на свою продукцію та ще й при цьому скорочувати обсяги виробництва;
- ринок задає розвитку економіки **циклічний (нестабільний) характер**, створюючи тим самим реальні загрози існуючій економічній системі та суспільно-політичному устрою;
- ринок **прирікає на занепад** окремі, як правило, **традиційні галузі**, які стають низькорентабельними і збитковими для бізнесу, проте є необхідними для суспільного виробництва та збереження соціальної стабільності (видобуток вугілля, сільськогосподарське виробництво тощо);
- ринок **індиферентний до стратегічних національних інтересів**, які вимагають ефективного захисту вітчизняного товаровиробника, особливо в молодих і перспективних галузях, забезпечення національної економічної безпеки (продовольчої, енергетичної, оборонної тощо);
- ринок пов'язаний з так званими **зовнішніми ефектами**, як позитивними, так і негативними. Останні негативно позначаються на добробуті нації (екологічні збитки (викиди, шуми, самочинне перепланування будинків та інженерних комунікацій тощо);
- ринок чи не на кожному кроці ставить продавця у вигідніше становище, ніж покупця, через **інформаційну асиметрію**. Продавець, як більш обізнаний із властивостями свого товару, має з цього також певну вигоду;
- ринок не зацікавлений у бізнесі виробляти так звані **суспільні блага**, тобто ті блага, які не оцінюються грошима, зате конче потрібні суспільству і використовуються усіма нарівні (охорона правопорядку, оборона, державне управління, утримання музеїв та історико-архітектурних пам'яток, будівництво і ремонт доріг, прогноз погоди, шкільна освіта, фундаментальні наукові дослідження тощо).

Наведений перелік «провалів» та обмеженостей ринку свідчить про те, наскільки відповідальною перед суспільством є економічна місія держави та її керівників. Система державного регулювання економіки має вибудовуватися і працювати на принципах, які відповідають природі ринку, а не суперечать їй.

Принципи втручання держави в ринкову економіку:

- за інших рівних умов перевага має надаватися ринковим формам організації економіки. Це, зокрема означає, що держава має фінансувати лише ті соціально значимі галузі, які не приваблюють приватний бізнес. Держава відповідає за виробництво суспільних благ;

- державне підприємництво має не конкурувати, а допомагати розвитку приватного бізнесу. Це стосується, наприклад, участі держави у капіталі корпорацій, які освоюють перспективні напрямки НТП, або утримання міського громадського транспорту. Під цим кутом зору вирішується також питання доцільності приватизації того чи іншого державного підприємства;

- державне втручання в економіку тим ефективніше, чим більше воно має ринкове (економічне) вираження. Наприклад, державна соціальна допомога не повинна жити у людей утриманських настроїв, а має надаватися у такий спосіб, щоб заінтересувати їх до економічної активності, до особистісного розвитку. Крім того, держава має заохочувати дрібних підприємців, як-то фермерів, до спільної діяльності, до об'єднання праці, ідей і капіталів, забезпечувати таку кооперацію механізмами контрактного права з тим, щоб результати угод були передбачуваними для їх учасників;

- державна економічна політика має сприяти зростанню економіки та соціальній стабільності. Держава має бути гарантом стабільності і цивілізованості ринкової економіки;

- на державу покладається пряма і особлива відповідальність за пом'якшення наслідків економічних спадів і депресій, за захист національних економічних інтересів у відносинах країни із зовнішнім світом;

- ефективність системи державного регулювання економіки визначається співвідношенням отриманого суспільством як платником податків соціально-економічного результату у вигляді досягнутого рівня і якості життя та сукупних витрат на утримання самої держави і фінансування її програм.

Економічна роль сучасної держави багатоманітна і складна. Роль держави можна звести до трьох найбільш важливих її **функцій (напрямів діяльності):**

- **економічна ефективність** — захист економічної конкуренції шляхом антимонопольного регулювання, заохочення малого й середнього підприємництва, лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, підтримки молодих і перспективних галузей тощо;

- **економічна стабільність** — підтримання високого рівня зайнятості та стабільного рівня цін, стимулювання економічного зростання, фінансування в достатній мірі фундаментальних наукових досліджень і експериментально-конструкторських розробок, екологічних програм.

- **соціальна справедливість** — справедливий розподіл доходів у суспільстві, введення та реалізація соціальних стандартів життя (прожиткового мінімуму, гарантованої мінімальної оплати праці, допомоги безробітним, забезпечення населення суспільними благами, як-от: дошкільними і шкільними закладами, бібліотеками, парками відпочинку тощо).

Державне регулювання економіки — це система заходів законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру, здійснюваних уповноваженими на те державними інституціями з метою пристосування існуючої соціально-економічної системи до змінюваних умов господарювання.

Основні цілі державного регулювання економіки:

- стійке та ефективне зростання національної економіки;
- повна зайнятість (скорочення безробіття до природної норми);
- стабільний рівень цін;
- економічна свобода (захист економічної конкуренції);
- соціальна справедливість та матеріальний захист непрацевдатних, безробітних і малозабезпечених сімей;
- ефективність зовнішньоекономічних зв'язків (позитивний торговельний і платіжний баланси, стабільний обмінний курс національної грошової одиниці, притік іноземних інвестицій).

Основні інструменти державного регулювання економіки:

- адміністративно-правове регулювання;
- виробництво суспільних товарів і благ;
- розробка та реалізація державних програм, використання державних контрактів і держзамовлень;
- фіскальна політика;
- монетарна політика;
- соціальна політика;
- зовнішньоекономічна політика.

В залежності від способу впливу виділяють два види методів:

- 1) **адміністративно-правові** — методи, що базуються на застосуванні сили держави (юридичної регламентації, примусу, дозволу);
- 2) **економічні** — методи, що базуються не на силі, а на впливі держави на мотивацію господарюючих суб'єктів, на прийняття ними самостійних рішень (їхній економічний вибір).

В залежності від характеру дії усі методи поділяються на:

- 1) **методи прямої дії** — методи, за допомогою яких держава безпосередньо втручається в економіку (нормативно-законотворча діяльність, прямі фінансові витрати уряду, державні контракти і замовлення, фінансові преференції, фіксовані ціни, ліцензування, державні стандарти тощо);
- 2) **методи непрямой дії** — методи опосередкованого впливу держави на економіку (через стимули та санкції).

3-поміж усіх методів регулювання економіки державою перевага надається економічним (непрямим) методам. Це, звичайно, є запорукою ефективності втручання держави в економіку.

Безпосередня участь держави у виробництві так званих суспільних товарів і послуг формує державний сектор економіки. **Державний сектор економіки** — це комплекс господарських об'єктів, які повністю або частково належать центральному та місцевим органам влади і використовуються ними для виконання економічних, соціально-культурних і політичних функцій.

7.2. Суть та функції фінансів. Фінансова система країни

За своєю головною сутністю **фінанси** — це система усталених в суспільстві економічних відносин між державою як системою органів влади, домогосподарствами, фірмами та громадськими об'єднаннями, а також відносин країни з іншими державами і міжнародними економічними організаціями, з приводу формування та використання грошових фондів на основі розподілу та перерозподілу національного продукту та доходу.

Основні функції фінансів:

- > **акумулююча** — нагромадження коштів для забезпечення потреб безпосередніх учасників економіки та суспільства в цілому;
- > **розподільча** — розподіл і перерозподіл національного продукту та доходу між усіма суб'єктами економічного і суспільного життя;
- > **контрольна** — контроль за економічним процесом, тобто за виробництвом, розподілом, обміном і використанням національного продукту; за розподілом, своєчасністю надходження та ефективністю використання фінансових ресурсів тощо.

Уся сукупність фінансових відносин різних рівнів та інститутів, котрі забезпечують її функціонування, утворює **фінансову систему**. Загальний вигляд фінансової системи за сферами її дії показує наступна схема (рис. 7.1).

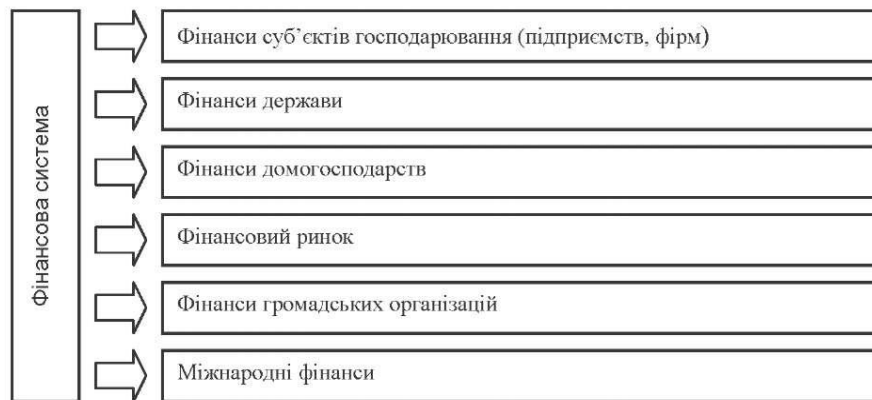

Рис. 7.1. Фінансова система

Фінансова система країни є об'єктом **фінансового**, або **фіскального** (від лат. — кошик, державна казна⁵) **регулювання** з боку держави.

Фінансова, або **фіскальна**, **політика держави** — це сукупність інструментів, які використовує уряд для мобілізації фінансових ресурсів, їх розподілу та використання з метою виконання довірених йому суспільством функцій.

Основними інструментами державної фіскальної політики, а значить, і регулювання економіки, слугують податки та бюджетні видатки.

7.3. Податки як інструмент регулювання національної економіки

Податки — це обов'язкові і першочергові платежі економічних суб'єктів у бюджет держави та місцевих органів самоврядування, здійснювані для фінансування суспільних витрат у визначеному законодавством порядку.

Оподаткування характеризується зазвичай поняттями «податкова ставка», «податкова база», «податкові пільги».

⁵ У Древньому Римі «фіск» означав імператорську казну, пізніше так стали називати державну казну.

Податкова ставка — це встановлений національним законодавством розмір податку на одиницю об'єкта оподаткування.

Податкова база — це загальна сума доходів, витрат і вартості майна, з якої беруться податки.

Податкові пільги — це переваги у вигляді зменшення податкової ставки чи тимчасового звільнення від сплати податку, що створюють особливо сприятливі умови для ведення малого бізнесу, певних видів економічної діяльності, розвитку окремих економічних територій (зон) тощо.

Суб'єктами оподаткування є громадяни (фізичні особи) та юридичні особи. Що більш економічно розвинена країна, то більшу частку у скарбниці держави займають податки з фізичних осіб (а не юридичних), і навпаки.

Податкова система — це офіційно (законодавчо) оформлена сукупність (види) податків у національній економіці, включаючи правила їх нарахування та механізми сплати і контролю.

Державним інститутом, що опікується контролем за дотриманням податкового законодавства та наданням консультативної допомоги платникам, виступає *податкова адміністрація*.

Основні види податків:

1. За об'єктами, або базою, оподаткування (що оподатковується?):

- **податок на доходи** (заробітну плату, прибуток, проценти, ренту, дивіденди, гонорари тощо);
- **податок на майно** (нерухомість, автомобілі тощо);
- **податок на споживання** (спиртних напоїв, тютюнових виробів, пального тощо).

2. За формою вилучення (хто і яким чином сплачує?):

- **прямі податки** — сплачуються безпосередньо тими, хто має доходи та є власником майна (податок з доходів фізичних осіб, податок з прибутку корпорацій, податок на нерухомість, на спадщину, збір з власників автомобілів тощо);
- **непрямі податки** — сплачуються покупцями (споживачами) товарів і послуг у вигляді надбавки до ринкової ціни. Основні види непрямих податків: 1) *податок на додану вартість*⁶ (ПДВ); 2) *акцизний збір*, або *акциз* (від франц. *accise* — обрізати) — податок на товари масового попиту; 3) *митний збір*, або *мито* — податок на товари, що імпортуються, експортуються і транзитом перевозяться в іншу країну.

3. За характером податкових ставок:

- **пропорційні податки** — з незмінною ставкою податку (наприклад, ПДВ, акцизи);
- **прогресивні податки** — зі ставкою, яка збільшується в міру збільшення оподаткованого доходу або вартості майна;
- **регресивні податки** — зі ставкою, яка знижується зі збільшенням оподаткованого доходу. Таке оподаткування зазвичай пов'язане з непрямыми податками і застосовується з метою виведення економіки з «тіні».

4. За рівнем бюджету, до якого сплачуються податки:

- **загальнодержавні податки** (ПДВ, податок на прибуток підприємств, акцизи тощо);
- **місцеві податки** (прибутковий податок з громадян, земельний податок, податок на майно, збір за реєстрацію суб'єктів господарювання тощо).

⁶ У ряді країн, зокрема у США та Японії, замість податку на додану вартість, практикується **податок з продаж** (сплачується у момент придбання товару споживачем).

5. *За характером використання (призначенням):*

- **загальні податки** (використовуються для фінансування різних бюджетних видатків, без закріплення за певним видом видатків);
- **цільові податки** (мають цільове призначення, наприклад, збір за паркування автомобілів, за користування дорогами, з власників собак).

Основні функції оподаткування:

- > **фіскальна;**
- > **розподільча;**
- > **регулююча, або стимулююча.**

Головні проблеми, що постають при формуванні ефективної податкової системи:

- 1) визначити доцільну кількість податків за усіма їх видами;
- 2) знайти оптимальну величину податкових ставок;
- 3) визначитися щодо складу та умов надання податкових пільг.

Нелінійну залежність між рівнем оподаткування та сумарним збором податків до державної скарбниці добре ілюструє **крива Лафера**⁷ (рис. 7.2).

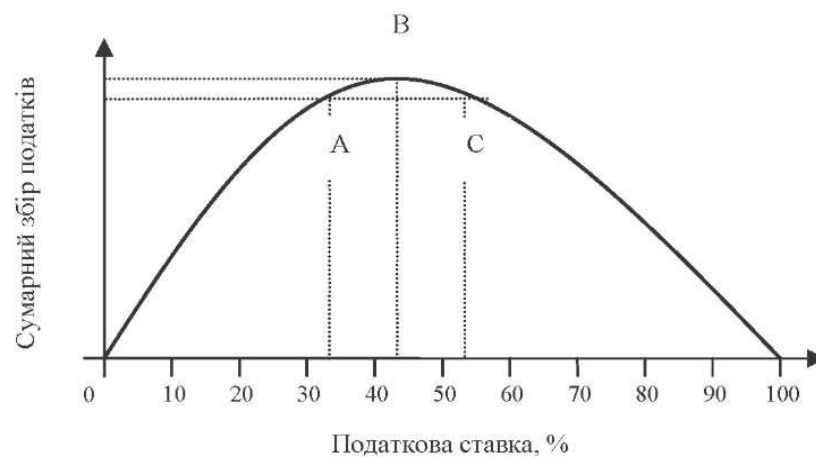

Рис. 7.2. Крива Лафера

Графік показує, що з підвищенням загальної податкової ставки надходження до державної скарбниці спочатку зростають і досягають свого максимуму у точці В (яка відповідає ставці приблизно 43%), потім же вони знижуються і можуть зникнути взагалі. Причому, у точках А і С, за різних податкових ставок (приблизно 33% і 53%), податкові надходження сумарно зрівнюються. Певна річ, з-поміж цих двох ставок податкове законодавство доцільно орієнтувати на понижену ставку податків (33%), оскільки за такого рівня податків економічні суб'єкти не приховуватимуть свої доходи від оподаткування, а навпаки, прагнутимуть їх приростити (тобто база оподаткування тут буде значно ширша). Але, як показує графік, варто шукати оптимальний рівень податкової ставки, за якого досягається висока економічна активність і найбільший збір податків до державної скарбниці.

Оптимальна ставка (рівень, норма) оподаткування — це ставка податку, яка забезпечує баланс (рівновагу) економічних інтересів платників податків та держави як виразника загальносуспільних потреб.

Принципи ефективного оподаткування:

- 1) *обов'язковість;*

⁷ Лафер Артур (нар. 1940) — американський економіст, рекомендації якого лягли в основу податкової реформи у США за президента Р. Рейгана (1980-і роки).

- 2) *оптимальне поєднання економічної ефективності (не підриває стимулів до економічної активності) та соціальної справедливості;*
- 3) *простота і зручність;*
- 4) *визначеність;*
- 5) *гнучкість;*
- 6) *стабільність;*
- 7) уникнення подвійного оподаткування *одних і тих же об'єктів;*
- 8) податкова система має бути *відносно недорогою.*

Податковий тягар — це ступінь економічних обмежень, створюваних вилученням податків. Податковий тягар оцінюється сумою усіх податків і зборів (включаючи відрахування соціального призначення), взятою у процентному відношенні до ВВП або національного доходу.

7.4. Державний бюджет та його дефіцит. Державний борг.

Важливим інструментом державного регулювання соціально-економічних процесів у суспільстві слугує такий засіб фіскальної політики як державний бюджет.

Державний бюджет (від франц. - сумка) — це головний фінансовий план (програма) діяльності уряду, у якому розписані грошові доходи та видатки держави за певний період, зазвичай за рік.

Державний бюджет є найбільшим грошовим фондом країни, за рахунок якого забезпечується існування держави як такої та виконання покладених на неї функцій. Водночас бюджет держави, як і податки, слугує важливим інструментом регулювання національної економіки. Свідченням тому є той факт, що в розвинених країнах через державний бюджет перерозподіляється від третини до половини ВВП.

Державний бюджет має свою ієрархію, яка залежить від особливостей державного устрою та адміністративно-територіального поділу країни. В узагальненому вигляді бюджет держави поділяється на два рівні:

1) загальнодержавний (у країнах з федеративним устроєм — федеральний) бюджет;

2) місцеві бюджети (в Україні: обласні, міські, районні, сільські та селищні).

Державна казна (скарбниця) — давнє історичне поняття, яке за сучасних умов утратило первісний реальний зміст і стало умовним. Тепер бюджетні кошти уряд розміщує на банківських рахунках, а функції щодо обліку касового виконання (наповнення) та використання державного бюджету покладені на спеціальний фінансовий інститут — **Державна казначейська служба**.

Основні джерела доходів бюджету держави:

- податки та збори (митні, акцизні, рентні, ліцензійні та інші збори);
- доходи від державних підприємств та приватизації державного майна;
- доходи від реалізації конфіскованого та безхозного майна;
- штрафи;
- позика, отримувана шляхом випуску державних облігацій.

Основні напрямки видатків державного бюджету:

- фінансування соціальних програм (освіти, охорони здоров'я, культури і мистецтва, фізичної культури і спорту, соціального захисту і соціального забезпечення);

- фінансування господарських потреб (інфраструктури, підтримка сільського господарства, підприємств державного сектору, експортерів товарів і послуг тощо);
- фундаментальні наукові дослідження;
- оборона країни;
- правопорядок і державна безпека;
- судова влада;
- державне управління;
- зовнішня політика;
- обслуговування державного боргу (повернення позик із виплатою процентів).

Форми виплат із державного бюджету:

- **асигнування** (від лат. — виділяти, призначати) — пряме фінансування державою виробництва суспільних благ;
- **субсидії** (від лат. — допомога, підтримка) — грошова допомога регіонам, організаціям, установам, громадянам;
- **субвенції** (від лат. — допомога) — грошова допомога місцевим органам влади, окремим галузям і підприємствам на певні цілі і певний термін (наприклад, на будівництво школи, спортивної споруди, на покриття наслідків стихійного лиха, на підтримку сільського господарства, вугільної промисловості);
- **дотації** (від лат. — дар, пожертвування) — доплати підприємствам на покриття планових збитків (підприємствам, що випускають продукти чи надають послуги за соціально низькими цінами: комунальний громадський транспорт, музеї, театри, бібліотеки тощо; виробникам сільськогосподарської продукції для підтримання їх цін);

У залежності від співвідношення доходів і видатків виділяються **три варіанти формування державного бюджету:**

- 1) *з дефіцитом* (від лат. — не вистачає) — коли прогнозовані доходи не покривають планові видатки (доходи < видатки);
- 2) *збалансований бюджет* — коли доходи і видатки урівноважені (доходи = видатки);
- 3) *з профіцитом* (від лат. — нарощувати) — коли очікувані доходи перевищують планові видатки (доходи > видатки).

Причини виникнення дефіциту державного бюджету:

- спад ділової (підприємницької) активності унаслідок циклічних коливань, який призводить до зменшення доходів економічних суб'єктів, а значить, і податкових платежів;
- збільшення державних видатків, наприклад, на реалізацію соціальних та оборонних програм, фінансування збиткових підприємств, утримання управлінського апарату;
- зростання масштабів «тіньової економіки», яка уникає сплати податків;
- нерациональне використання та пряме розкрадання державних коштів і майна (наприклад, державні закупівлі за завищеними цінами; перекладення на державу боргів приватних фірм, що виникли внаслідок надання державних гарантій під їхні позики).

Способи покриття бюджетного дефіциту:

- **Скорочення видатків** — це найбільш раціональний спосіб вирішення проблеми бюджетного дефіциту.

- **Збільшення доходів** — це спосіб подолання бюджетного дефіциту, який може мати декілька варіантів.

- **Державна позика** є теж поширеним способом подолання бюджетного дефіциту. Уряд позичає гроші у населення, суб'єктів господарювання, іноземних держав і міжнародних фінансових організацій. Інструментом такої позики слугує випуск **облігацій державної позики**.

- **Емісійне (пряме) фінансування дефіциту державного бюджету** (по простонародному «запуск друкарського верстата»), що призводить до непомірного розростання грошової маси в обігу, а відтак, і до підстьобування інфляції.

Унаслідок фінансування (покриття позикою) дефіциту державного бюджету виникає державний борг.

Державний борг — це заборгованість держави перед кредиторами, яка виникає унаслідок бюджетного дефіциту.

В залежності від джерел запозичень розрізняють **два види державного боргу**:

- **внутрішній державний борг** — це борг держави перед внутрішніми кредиторами (фізичними та юридичними особами);

- **зовнішній державний борг** — це борг держави перед іноземними кредиторами (громадянами, компаніями, урядами, міжнародними фінансовими організаціями).

Не маючи достатніх можливостей для розрахунків з кредиторами, вона змушена буде оголосити або мораторій на платежі по боргу (відстрочку), або, що ще гірше, **дефолт** (від англ. *default* — невиконання зобов'язань), тобто відмовитись від сплати боргу. У випадку дефолту країна опиняється в економічній ізоляції, на майно держави за кордоном накладається арешт.

Необхідними умовами для оздоровлення державних фінансів, а саме для утримування в раціональних межах бюджетного дефіциту і загального боргу держави, є: *по-перше*, досягнення стабільності та високої ефективності національної економіки; *по-друге*, усвідомлення суспільством того принципу, що лише в міру економічних можливостей можна поліпшувати загальний добробут.

Лекція №8. ТЕМА 9. Грошово-кредитна політика держави

8.1. Пропозиція грошей. Грошовий мультиплікатор

8.2. Попит на гроші та його види

8.3. Механізм грошового ринку

8.4. Процентна ставка: сутність та види

8.1. Пропозиція грошей. Грошовий мультиплікатор

Функціонування сучасної макроекономічної системи не можливе без грошового ринку, який прямо взаємодіє з товарним ринком.

У макроекономіці гроші визначають як вид фінансових активів, що використовуються для обслуговування угод. Або **гроші** – це те, що приймається як платежі за товари і послуги чи у сплату боргу.

Кількість грошей, яка наявна у національній економіці на певний момент часу, називають **пропозицією грошей**. Якщо у товарному господарстві застосували товарні гроші (худобу, сіль, золото і т.п.), то наявна кількість грошового блага визначала пропозицію грошей.

Пропозиція грошей є одним із знарядь проведення макроекономічної політики: регулювання пропозиції грошей, як відомо, називають монетарною, або грошово-кредитною політикою. У більшості країн грошово-кредитна політика визначається урядом, а впроваджується в життя центральним банком країни.

Центральний банк використовує інструменти грошово-кредитної політики з метою впливу на кількість грошей або на відсоткові ставки. Основними інструментами грошово-кредитної політики є такі:

1. **Операції на відкритому ринку;**

2. **Політика облікової ставки;**

3. **Політика нормування резервів.** Норма резервування впливає на здатність банківської системи створювати гроші за двома напрямками: вона змінює величину надлишкових резервів комерційних банків та розмір грошового мультиплікатора, який дорівнює оберненій величині норми обов'язкових резервів і розраховується за формулою

$$Md=1/P,$$

де Md – грошовий мультиплікатор;

P – норма обов'язкових резервів.

Для **вимірювання грошової маси** використовують грошові агрегати M_0 , M_1 , M_2 , M_3 . **Грошові агрегати** – це зобов'язання Національного банку України та банків України (*депозитних корпорацій*), що мають високий ступінь ліквідності, перед іншими секторами економіки.

Грошові агрегати в Україні розраховується наступним чином:

M_0 = готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями;

M_1 = M_0 + переказні депозити у національній валюті;

M_2 = M_1 + переказні депозити у іноземній валюті + інші депозити;

M_3 = M_2 + цінні папери крім, акцій .

Переказні депозити – це фінансові активи, що на першу вимогу можуть бути обміняні на готівкові кошти за номінальною вартістю та безпосередньо використані для здійснення платежу.

Інші депозити – непереказні депозити, що в короткий термін можуть бути обміняні на готівкові кошти чи переказні кошти, а саме кошти на вимогу, які безпосередньо не використовуються для здійснення платежу, строкові кошти та ощадні депозити.

Цінні папери, крім акцій – фінансові інструменти, що обертаються на ринку та є підтвердженням про зобов'язання бути погашеними готівковими коштами, фінансовим інструментом чи іншим економічно цінним об'єктом. Це облигації, казначейські зобов'язання, векселі, ощадні сертифікати корпорацій тощо.

Для визначення пропозиції грошей із урахуванням політики центрального банку, поведінки населення та комерційних банків використовується ряд понять:

1. **Грошова база (B)**, яка складається із готівкових наявних грошей на руках у населення (C) та обов'язкових резервів (R) у комерційних банках:

$$B = C + R$$

2. **Коефіцієнт депонування грошей (cr)** відображає розподіл населенням грошей між готівковими грошима (C) і поточними чековими депозитами (D):

$$cr = C/D$$

3. **Коефіцієнт фактичного резервування депозитів (rr)** є відсотком депозитів, який банки зберігають у вигляді резервів:

$$rr = R/D$$

4. **Пропозиція грошей (M)**, що визначається за формулою

$$M = C + D$$

де C - готівкові наявні гроші на руках у населення,
D - поточні чекові депозити.

Відношення пропозиції грошей (C+D) до грошової бази (C+R) називається **мультиплікатором грошової бази, або повним грошовим мультиплікатором**. Його обов'язково враховують при здійсненні монетарного курсу центрального банку, оскільки він прямо впливає на пропозицію грошей.

ЦБ контролює пропозицію грошей перш за все, через вплив на грошову базу. Отже, процес зміни загального обсягу пропозиції грошей можливо поділити на два етапи:

– модифікація грошової бази внаслідок дій ЦБ (зміни обсягу готівки та резервних вимог);

– мультиплікація в системі комерційних банків.

Чим нижчою буде норма резервування комерційних банків та меншим коефіцієнт депонування, тим більшим буде ефект кредитної мультиплікації в економіці.

8.2. Попит на гроші та його види

Грошовий ринок поєднує попит і пропозицію грошей.

Попит на гроші – це запаси грошових активів, якими бажають володіти економічні суб'єкти в кожний певний період часу.

Фахівці дають неоднозначну оцінку сили впливу певних факторів на величину попиту на гроші. **Класична теорія** визначає попит на гроші за допомогою рівняння обміну, яке пов'язує з ім'ям Фішера.

$$MV = PY$$

де M – це кількість грошей в обігу;

V – швидкість обігу грошей;

P – рівень цін;
Y – обсяг випуску.

Звідси:

$$M = (P \cdot Y) / V$$

Із цього рівняння слідує, що попит на гроші буде прямо пропорційно залежати від обсягу випуску продукції, рівня цін та зворотно – від швидкості обігу грошей.

Кейнсіанська теорія попиту на гроші має назву **теорії переваги ліквідності**. У ній увага приділяється мотивам, які спонукають людей тримати гроші в готівковій формі. Такими мотивами називають:

- **транзакційний;**
- **мотив перестереження;**
- **спекулятивний мотив.**

Узагальнюючи кейнсіанський та класичний підходи, можна виділити наступні основні **фактори попиту на гроші**:

- рівень доходу;
- швидкість обігу грошей;
- ставка відсотка.

Емпірична оцінка попиту на гроші може бути здійснена на підставі даних про співвідношення попиту на гроші, рівняння доходу та ставки відсотка у попередніх періодах. На рисунку 8.1 представлена крива попиту на гроші, яка відбиває зворотну залежність реального попиту на гроші від ставки відсотка.

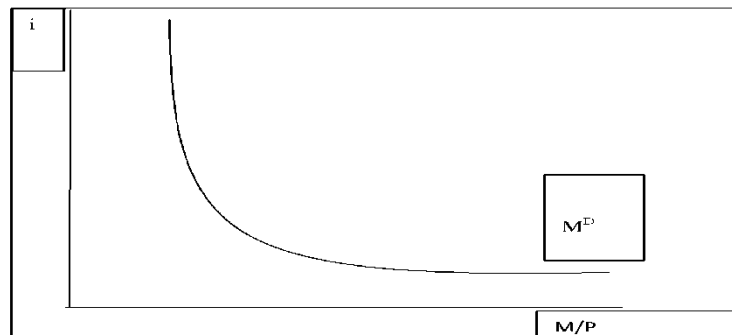

Рис. 8.1. Крива сукупного попиту на гроші

Згідно з портфельним підходом гроші є лише одним з видів фінансових активів. Вирішуючи питання, яку частину доходу тримати у грошовій формі, економічні суб'єкти порівнюють прибутковість та ризики утримання коштів у різних формах фінансових активів. Наприклад, зростання дохідності за акціями та облігаціями буде знижувати попит на готівку. Таким чином, **попит на гроші знаходиться у зворотній залежності від доходності цінних паперів**.

Поєднуючи різноманітні підходи до визначення величини попиту на гроші, сучасна макроекономічна теорія розрізняє операційний попит на гроші (попит на гроші для угод), спекулятивний попит на гроші (попит на гроші збоку активів) та сукупний попит на гроші.

Сукупний попит на гроші – це загальна кількість грошей, якою економічні суб'єкти хочуть володіти для здійснення ділових операцій та нагромадження у вигляді активів.

Сукупний попит на гроші складається з попиту на гроші для операцій і та попиту на гроші як на активи. **Операційний попит** на гроші пов'язаний з

обслуговуванням усіх ділових угод в економіці. Він ґрунтується на потребі у грошах як засобі обміну. Домогосподарства і фірми потребують грошей, щоб купити предмети споживання або виробничі ресурси. Тому операційний попит на гроші прямо пропорційний номінальному ВВП та обернено пропорційний швидкості обертання грошової одиниці.

Попит на гроші як на активи виникає в ситуації, коли гроші необхідні для певних фінансових угод з метою накопичення. Сьогодні не лише підприємці, але й багато сімей тримають гроші як частину своєї стратегії розміщення багатства, а не як засіб купівлі товарів, послуг або ресурсів. **Попит на гроші як на активи** обернено пропорційний процентній ставці, тобто, якщо процентна ставка зростає, попит на гроші як на активи падає, і навпаки.

8.3. Механізм грошового ринку

Ринок грошей – це фінансовий ринок, на якому продають і купують короткострокові боргові інструменти, строк погашення яких менший, ніж один рік.

Рівновага на грошовому ринку свідчить про те, що на цьому ринку не має ні профіциту, ні дефіциту грошей. Але така ситуація існує лише в тенденції, яка постійно порушується і відновлюється. Рівновага грошового ринку може порушуватися зміною доходу або зміною грошової бази чи незбалансованою зміною доходу і грошової бази.

Модель рівноваги грошового ринку поєднує попит та пропозицію грошей (рис. 8.2).

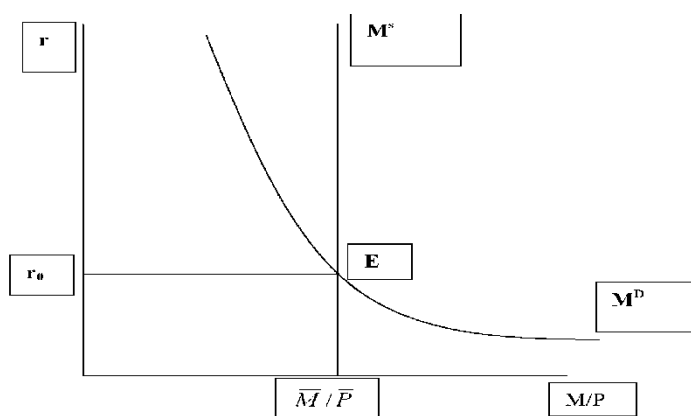

Рис. 8.2. Модель рівноваги грошового ринку

На вертикальній осі в цій моделі позначається ставка відсотка (r), на горизонтальній – величина реальних касових залишків (M/P).

У короткостроковому періоді пропозиція грошей (M^S) фіксується центральним банком, тому графік пропозиції грошей умовно може бути представлений вертикальною лінією. Попит на гроші (M^D) розглядається як зворотна функція від ставки відсотка (r). У точці перетину кривих попиту та пропозиції встановлюється рівновага на грошовому ринку, визначається рівноважна ставка відсотка в економіці. Модель рівноваги на грошовому ринку дозволяє простежити зміни рівноважної ставки відсотка внаслідок дії факторів, що впливають на попит та пропозицію грошей.

Мобільна відсоткова ставка утримує ринок грошей у рівновазі. Коливання процентної ставки бувають двох видів. По-перше, це коливання, пов'язані з початковою нерівновагою грошового ринку. По-друге, вони можуть відбуватися внаслідок зміни екзогенних змінних – пропозиції грошей та величини доходу.

Зміна екзогенних параметрів: рівняння доходу, пропозиція грошей – буде відбиватися у зміщенні кривих попиту та пропозиції грошей. Так, при більшому рівні доходу, зростає попит на гроші, та крива попиту на гроші зміщується вгору (рис. 8.3а), що відповідає більш вищому рівню ставки відсотка. Зменшення пропозиції грошей веде до зрушення кривої пропозиції вліво і підвищення рівноважної відсоткової ставки (рис. 8.3б).

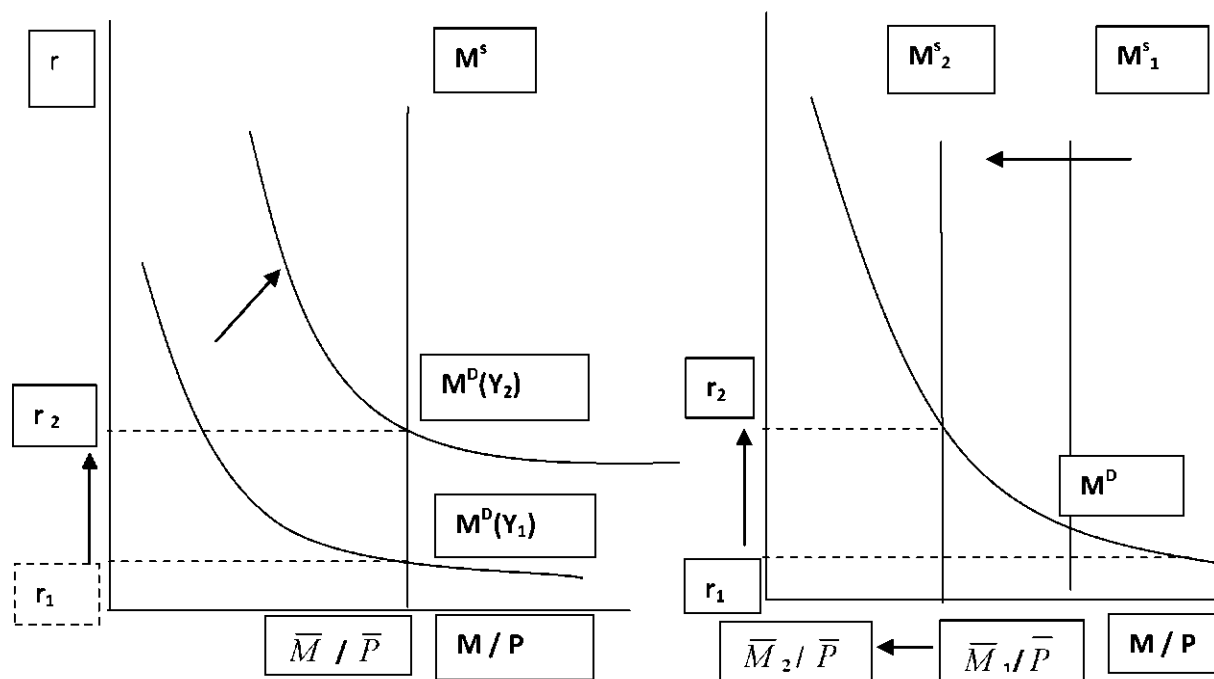

Рис. 8.3. Зміна рівноваги на грошовому ринку внаслідок: а) зростання доходу; б) зменшення пропозиції грошей

Описаний механізм встановлення і підтримання рівноваги на грошовому ринку успішно працює лише у ринковій економіці з розвинутим ринком цінних паперів та адекватною реакцією економічних суб'єктів на зміни тих чи інших змінних, наприклад, процентної ставки.

8.4. Процентна ставка: сутність та види

Ціною грошей є відсоткова ставка. **Відсоткова ставка** – це плата за право користуватися грошовими коштами. Інакше кажучи, це вартість позички, або ціна, яку потрібно заплатити за користування позиченими грошми. Відсоткову ставку звичайно розглядають як відсоток, а не як абсолютну величину.

У ринковій економіці існує багато видів відсоткових ставок: відсоткові ставки за вклади, відсоткові ставки за векселі державної скарбниці, відсоткові ставки за довгострокові облігації державної позики, облікові відсоткові ставки, відсоткові ставки за заставні тощо.

Розрізняють номінальну і реальну відсоткові ставки.

Номінальна відсоткова ставка – це ставка, яка не скоригована на інфляцію. Економісти кажуть, що номінальна відсоткова ставка – альтернативна вартість накопичення грошей, тобто те, від чого відмовляються, володіючи грошми, а не облігаціями. Поклавши гроші на заощаджувальний рахунок або купивши облігації, можна отримувати номінальну відсоткову ставку.

Реальна процентна ставка характеризує зміну купівельної спроможності певної суми грошей. Якщо i – номінальна процентна ставка, r – реальна процентна ставка; π – темп інфляції, то можна записати, що

$$r = i - \pi$$

Реальна відсоткова ставка – це різниця між номінальною процентною ставкою та темпом інфляції, а номінальна процентна ставка – це сума реальної процентної ставки й темпу інфляції:

$$i = r + \pi$$

Рівняння, що записане у такій формі, називають **рівнянням Фішера**.

Воно показує, що номінальна відсоткова ставка може змінюватись з двох причин: внаслідок зміни реальної відсоткової ставки або внаслідок зміни темпу інфляції. Із цього рівняння випливає, що підвищення рівня інфляції на 1% збільшує номінальну відсоткову ставку також на 1%. Цей взаємозв'язок між рівнем інфляції та номінальною процентною ставкою називають ефектом Фішера.

Коло позичальник і кредитор погоджують відсоткову ставку, вони не знають, якими будуть темпи інфляції на момент повернення позики. Тому економісти розрізняють *два види реальної відсоткової ставки*:

- реальну відсоткову ставку, яку позичальник і позикодавець очікують у момент надання позики;

- фактичну реальну відсоткову ставку.

Отже, коли реальні відсоткові ставки низькі, то існують більші стимули для отримання позик і менші — для надання позик. Ця обставина суттєво впливає на рішення економічних суб'єктів, зокрема на рішення домогосподарств щодо заощадження, банків щодо надання позик, підприємств щодо отримання позик.

Лекція №9. ТЕМА 10. Кредитно-банківська система

ТЕМА 11. Зовнішньоекономічна діяльність країни

9.1. Види банків та небанківські кредитно-фінансові інституції

9.2. Банківська система. Функції та операції банків

9.3. Банківський механізм емісії кредитних грошей. Політика дешевих і дорогих грошей

9.4. Зовнішньоекономічна діяльність і платіжний баланс

9.5. Валютний ринок і валютні курси. Валютно-фінансовий механізм зовнішньоекономічної діяльності

9.1. Види банків та небанківські кредитно-фінансові інституції

Під банком розуміють фірму чи установу, яка спеціалізується на залученні вільних грошових заощаджень у вигляді депозитів (вкладів) та їх використанні шляхом надання кредитів під проценти.

Кредитно-банківська система — це сукупність банків та інших кредитно-фінансових установ і організацій, що займаються посередницькою діяльністю на грошовому (кредитному) ринку.

Кредитно-банківська система країни включає в себе різні за своїми функціями інституції, а тому у ній виділяються **три рівні (ланки)**:

- 1) Центральний банк;
- 2) банківська система;
- 3) спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові інституції (страхові компанії, інвестиційні та пенсійні фонди, кредитні спілки (кооперативи), ломбарди тощо).

Головною ланкою кредитно-банківської системи є банківська система, що включає широку мережу різних банків, передусім комерційних.

Комерційний банк — фінансово-кредитна установа, яка має дозвіл (ліцензію) на банківську діяльність, мобілізує вільні грошові кошти усіх суб'єктів господарювання та використовує їх як кредитний ресурс.

З залежності від характеру діяльності, або з огляду на те, яких клієнтів обслуговує банк, виділяються такі основні види комерційних банків:

- **універсальні** (багатоопераційні);
- **спеціалізовані** (працюють за певними напрямками або виконують обмежені банківські операції, як-от: **інвестиційні** — вкладають кошти в цінні папери приватних фірм і держави, займаються також посередництвом у розміщенні цінних паперів; **іпотечні** — кредитують під заставу нерухомості; **земельні** — кредитують під заставу земельних ділянок; **ощадні** — приймають депозити від населення і надають, зазвичай, довгострокові кредити під заставу нерухомості);
- **галузеві** (сільськогосподарський, промисловий, нафтовий, газовий, експортно-імпортний та інші банки);
- **регіональні** (обслуговують певні регіони).

За формою утворення розрізняються такі види банків:

- **акціонерні** (приватні та публічні);
- товариства з обмеженою відповідальністю (**на паях**);

- **кооперативні** (створюються на пайовій основі суб'єктами господарювання зазвичай за територіальним принципом для задоволення взаємних потреб у кредитах чи інших банківських послугах; можуть мати форму кредитних (споживчих) спілок);
- **банкірські дома** (банки, що належать одній приватній особі чи сім'ї; зустрічаються у деяких країнах).

За формою власності виділяються два типи банків:

- **приватні;**
- **державні** (включно і муніципальні).

За національною ознакою серед комерційних банків виділяються **вітчизняні та іноземні банки** (залежно від розміру частки прав власності).

В сучасній економіці активними операторами на грошово-кредитному і загалом фінансовому ринку є не лише комерційні банки, а й **небанківські кредитно-фінансові інституції**.

Страхові компанії, на відміну від комерційних банків, залучають не депозити, а постійні відрахування від доходів приватних осіб і фірм у вигляді страхових премій (внесків).

Пенсійні фонди формуються за рахунок пенсійних внесків. На противагу страховим компаніям, внески до пенсійних фондів повертаються платникам після досягнення ними пенсійного віку.

Розрізняють два типи пенсійних фондів:

- 1) **державний (ДФФ)** — створюється для солідарної системи обов'язкового державного пенсійного забезпечення.
- 2) **недержавні (НДФФ)** — обслуговують так звану накопичувальну пенсійну систему, за якої пенсійні внески зараховуються на персоніфіковані (особисті) рахунки вкладників та інвестуються з метою їхнього збільшення та захисту від інфляції.

Інвестиційні фонди формуються за рахунок залучення грошових коштів інвесторів через випуск власних акцій, які надалі використовуються з метою отримання прибутку шляхом вкладення їх у цінні папери інших емітентів, корпоративні права (паї) та нерухомість.

Існує два види інвестиційних фондів:

- 1) **закриті** — обмежують свої активи (вкладення) і не беруть на себе зобов'язання по викупу своїх акцій;
- 2) **відкриті** — не обмежують свої активи і зобов'язуються викуповувати свої акції будь-коли і за ринковою ціною.

9.2. Банківська система. Функції та операції банків

Усі банки країни складають єдину **банківську систему**.

Як показує світова історія, **банківська система буває двох типів**: 1) однорівнева та 2) дворівнева.

Однорівнева банківська система існує тоді, коли в країні відсутній центральний банк або коли всі банки функціонують як центральні. Така банківська система є вільно регульованою, тобто поведінка комерційних банків регулюється лише ринком. Даний тип банківської системи нехарактерний для сучасної розвиненої економіки.

Дворівнева банківська система припускає наявність єдиного центрального банку, який функціонує як «банк для банків», тобто зі свого боку регулює і контролює діяльність комерційних банків.

Центральний банк — це банк, що стоїть на чолі банківської системи країни, наділений монополієм правом емісії кредитних грошей (банкнот) та здійснює грошово-кредитну політику в інтересах національної економіки.

Традиційно Центральний банк виконує такі основні функції:

- здійснює емісію готівкових грошей (банкнот) та організовує їхній обіг («емісійний центр країни»);
- проводить політику регулювання грошово-кредитної системи та грошового обігу;
- зберігає обов'язкові резерви комерційних банків та здійснює їх рефінансування як кредитор останньої інстанції («банк банків»);
- накопичує і зберігає золотовалютний резерв держави, здійснює операції з ним;
- є кредитором останньої інстанції для уряду (бере участь у рефінансуванні бюджетного дефіциту лише з дозволу законодавчого органу, тобто у разі ухвалення відповідного акту);
- ліцензує та контролює комерційні банки;
- організовує міжбанківські розрахунки.

Другий рівень банківської системи країни представляють комерційні банки.

Основні функції комерційних банків (**універсального характеру**):

- > прийом депозитів;
- > надання кредитів;
- > здійснення безготівкових розрахунків між суб'єктами господарювання за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги;
- > облік (дисконтування) векселів;
- > трастові операції (за дорученням клієнтів: обмін валют; випуск, розміщення або придбання цінних паперів; управління майном, стягнення платежів тощо);
- > інформаційно-консультативні послуги тощо.

Операції комерційного банку за характером поділяються на пасивні та активні.

Пасивні операції банку — це операції по залученню коштів шляхом: 1) прийому вкладів юридичних і фізичних осіб; 2) випуску власних цінних паперів; 3) отримання позик від інших фінансово-кредитних інституцій. Відповідно, **пасиви банку** — це сума власного та залученого капіталу.

Активні операції банку — це операції по доходному розміщенню депозитів і власного капіталу. Відповідно, **активи банку** — це кошти, розміщені в позиках і придбаних цінних паперах.

Розрізняють такі основні види банківських рахунків:

- поточні рахунки, або вклади до запитання (їх ще називають чековими рахунками, оскільки їх власники розпоряджаються ними шляхом виписування чеків і притому у будь-який час; процентні ставки тут надто низькі або взагалі відсутні);
- ощадні рахунки (формується за рахунок надходжень коштів від організацій у вигляді персональних заробітних плат, стипендій, пенсій та інших соціальних виплат);
- строкові рахунки (вклади на визначений у договорі термін; процентні ставки тут найвищі, але у разі дострокового розірвання договору проценти виплачуються частково або взагалі не виплачуються).

Прибуток комерційних банків утворюється, в основному, за рахунок *процентної маржі* — різниці між процентами, отриманими від надання кредитів, та процентами, виплаченими вкладникам.

9.3. Банківський механізм емісії кредитних грошей. Політика дешевих і дорогих грошей

Усі комерційні банки по суті своїй є лише посередниками на грошовому ринку. Це означає, що прийняті депозити вони, з вигодою для себе, використовують як кредитний ресурс, але при цьому задля збереження своєї репутації (і спокою вкладників) частину депозитів таки резервують.

Усі активи (майно) комерційного банку прийнято вважати його резервами. Банківські резерви поділяються на дві частини:

- 1) часткові резерви — активи банку, які можуть бути використані для негайного покриття вимог його вкладників (повернення вкладів до запитання, у разі дострокового зняття вкладів);
- 2) надлишкові резерви — залишок активів, яким банк може розпорядитися як кредитним ресурсом.

Офіційна норма банківських резервів — це встановлена Центральним банком частка (відсоток) резерву до суми депозитів у комерційному банку.

Ця норма диференційована в залежності від терміну і розміру депозиту, а також виду грошової одиниці (у яких грошах вклад).

Банківський механізм кредитної емісії ґрунтується на тому, що банки, відраховуючи із кожної суми депозитів необхідний резерв, решту коштів як надлишковий резерв спрямовують на кредитування господарюючих суб'єктів. Надані комусь кредити в результаті здійснення ринкових трансакцій (актів купівлі-продажу) знову повертаються в банківську систему на рахунки фізичних і юридичних осіб. І ці депозити так само, після відрахувань у резерв, перетворюються у нові кредити. Процес перетворення депозитів у кредити багаторазово повторюється, проходячи крізь ланцюжок комерційних банків. При цьому кожен раз від суми депозитів обов'язково відраховується певна сума коштів у резерв. Цей процес триває до тих пір, поки первісна сума депозиту остаточно осяде у резервах банківської системи.

Цей банківський механізм у вигляді системи взаємодіючих банків постійно здійснює **кредитну експансію** (від лат. *expansio* — розширення), тобто із початкових депозитів, залучених банками, він створює багато нових (додаткових) безготівкових грошей у вигляді депозитів і кредитів. Тут ми спостерігаємо черговий ефект мультиплікатора — на цей раз ефект депозитного і кредитного мультиплікатора.

Депозитний (кредитний) мультиплікатор — це число (коефіцієнт), що показує у скільки разів банківська система збільшує (чи зменшує) пропозицію безготівкових грошей на кожну додаткову одиницю надлишкових резервів за певної норми обов'язкового резервування. Величина депозитного (кредитного) мультиплікатора є оберненою до норми обов'язкового резерву, а тому її можна розрахувати за спрощеною формулою:

$$\text{Депозитний мультиплікатор} = \frac{100\%}{\text{Офіційна норма резерву}}$$

Депозитний (кредитний) мультиплікатор діє в прямому і зворотному напрямках. Вище йшла мова про пряму його дію. Зворотна дія цього мультиплікатора стає

очевидною тоді, коли вкладники починають вилучати з банків свої вклади. Тоді через мультиплікативний ефект кількість грошей в економіці зменшується набагато більше.

Об'єктивним фактором, що зумовлює необхідність проведення гнучкої монетарної політики, є циклічний характер розвитку ринкової економіки. Певна річ, в періоди економічних рецесій і депресій економіка може обходитися меншою кількістю грошей, аніж в періоди піднесення, коли зростають зайнятість і виробництво товарів.

Головними завданнями Центрального банку як регулятора є забезпечення 1) стабільності національної грошової одиниці та 2) зростання реального обсягу ВВП і повної зайнятості.

Завдання монетарної політики ЦБ досягаються, головним чином, шляхом регулювання кількості грошей в обігу. Таке регулювання грошової пропозиції здійснюється за допомогою певних інструментів.

Основні інструменти монетарного регулювання економіки:

- операції на відкритому ринку;
- зміни облікової ставки;
- зміни норми резервування.

В залежності від цілей, яких належить досягти, практикується дві моделі монетарної політики Центрального банку: політика «дешевих грошей» та політика «дорогих грошей».

Таблиця 9.1

Моделі грошово-кредитної політики Центрального банку

Політика «дешевих грошей»	Політика «дорогих грошей»
Купівля ЦБ державних облігацій на біржі	Продаж ЦБ державних облігацій на біржі
Зниження облікової ставки	Підвищення облікової ставки
Зменшення норми банківських резервів	Збільшення норми банківських резервів

Політика «дешевих грошей» — це експансіоністська грошово-кредитна політика, котра здійснюється шляхом збільшення кількості грошей в економіці і спрямована на стимулювання економічного зростання та зайнятості.

Політика «дорогих грошей» — це рестриктивна (від лат. — обмеження) грошово-кредитна політика, котра здійснюється шляхом скорочення грошової маси в обігу і спрямована на стримування інфляції.

9.4. Зовнішньоекономічна діяльність і платіжний баланс

Зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД) – це сукупність економічних відносин резидентів і нерезидентів країни у таких основних формах:

- торгівля кінцевими товарами, зокрема, послугами;
- рух чинників виробництва (капіталу, робочої сили, природних ресурсів, інформації, технологій);
- спільна виробнича, торговельна, науково-технічна та інша діяльність;
- валютно-фінансові й кредитні відносини;
- міжнародна економічна інтеграція;
- членство в міжнародних організаціях;
- спільні зусилля з розв'язання глобальних проблем людства.

Усі види зовнішньоекономічної діяльності можна поєднати в дві великі групи: **зовнішню торгівлю і міжнародні фінансові операції.**

Зовнішньоторговельна політика — це діяльність держави щодо визначення цілей та інструментів їх досягнення у сфері зовнішньої торгівлі.

Відомі два типи зовнішньоторговельної політики держави:

- **фритредерство** (вільна торгівля) з перевагою ринкових механізмів саморегулювання і мінімальним втручанням держави;
- **протекціонізм**, тобто захист внутрішнього ринку від іноземної конкуренції засобами стимулювання національного експорту і обмежень імпорту.

Інструменти державного регулювання зовнішньої торгівлі підрозділяються на **прямі (адміністративні) й непрямі, тарифні й нетарифні**.

Тарифні інструменти пов'язані з надбавками до товарів експорту, імпорту або транзиту за допомогою **мита**.

Нетарифні інструменти прямо не змінюють ціни, але впливають побічно на обсяги торговельних потоків (квоти, ліцензії, добровільні обмеження, технічні бар'єри, пов'язані з екологічними, санітарно – гігієнічними й іншими обмеженнями і т.д.).

Механізм міжнародних фінансових операцій охоплює операції з отримання позик і надання кредитів, операцій з купівлі-продажу реальних і фінансових активів. Перелічені операції породжують відповідні витрати або надходження валюти.

Статистичним звітом зовнішньоекономічної діяльності країни виступає **платіжний баланс**. Він порівнює річні фактичні платежі, що отримує держава з-за кордону, і платежі, що сплачує дана держава своїм іноземним партнерам.

Різниця між надходженнями і переказами за кордон має назву **сальдо платіжного балансу**.

Сальдо платіжного балансу може мати три види стану:

- **нульове** (збалансоване) при збігу надходжень і переказів за кордон;
- **позитивне** при перевазі зовнішніх надходжень;
- **негативне** (від'ємне) при перевищенні зовнішніх переказів.

Стандартний платіжний баланс має два розділи:

1. Рахунки поточних операцій, зокрема:

- а) торговельний баланс, тобто різниця між експортом та імпортом товарів, що дозволяє розрізняти нульове, позитивне і від'ємне сальдо балансу;
- б) баланс послуг;
- в) баланс доходів;
- г) баланс соціальних трансфертів.

2. Рахунки операцій з капіталом і фінансові операції (баланс капітальних трансфертів, інвестиції, резервні активи).

Для подолання дефіциту платіжного балансу використовують іноземні запозичення, золотовалютні резерви, заходи валютно-фінансової політики. Але найбільш надійним кроком є збалансований розвиток національної економіки.

Крім двох розділів, платіжний баланс включає також окрему статтю під назвою **«Помилки й упущення»**. **Рівновага платіжного балансу забезпечується тоді, коли сальдо рахунка поточних операцій дорівнює з протилежним знаком сальдо рахунка капітальних операцій з урахуванням сальдо статті «Помилки й упущення»**.

Платіжний баланс підрозділяється на **автономний** і **загальний** з різницею в цифрах статті «Резервні активи», розпорядження яким є виключною прерогативою центрального банку. Тому загальний баланс завжди є рівноважним. Якщо є загроза

дефіциту, то для його усунення за рахунок продажу валютних резервів центральний банк збільшує сальдо статті і загалом сальдо рахунка капітальних операцій. Якщо баланс складається з профіцитом, то за рахунок купівлі валютних резервів центральний банк зменшує сальдо статті «Резервні активи» і відповідно сальдо рахунка капітальних операцій.

9.5. Валютний ринок і валютні курси. Валютно-фінансовий механізм зовнішньоекономічної діяльності

Специфікою зовнішньоекономічних зв'язків є використання механізмів валютного ринку і валютних курсів.

Валютний курс – це ціна однієї валюти, виражена в одиницях іншої.

Основними режимами валютних курсів є **фіксований, плаваючий (вільний) і змішаний (гібридний)**, наприклад, валютний коридор з фіксацією верхньої і нижньої меж коливань, а також плаванням усередині коридору.

Валютне котирування – біржове визначення валютного курсу у таких основних формах:

- **пряме** як вимірювання одиниці іноземної валюти в одиницях національної;
- **непряме (зворотне)** як вираження одиниці національної валюти в одиницях іноземної;
- **крос-котирування** як вираження одиниці однієї іноземної валюти в одиницях іншої іноземної валюти на території даної країни.

Визначають наступні етапи розвитку світової валютної системи:

- **Паризька система**, або система золотого стандарту (кінець XIX століття – початок I світової війни) з фіксованими курсами, що базувалися на певній масі золота за грошову одиницю;

- **Генуезька система**, або система золотодевізного стандарту, коли поряд із золотом базою порівняння слугували провідні валюти світу і навіть утворювали відповідні валютні зони (1922 – початок II світової війни)

- **Бреттон-Вудська система** (1944-1975) з курсами валют, фіксованими в резервних валютах (доларах США і фунтах стерлінгів Великої Британії), які у свою чергу фіксувалися до визначеної маси золота (35 доларів за тройську унцію золота);

- **Ямайська система**, або система плаваючих курсів (1976-по наш час).

Розрізняють курс валют **за паритетом купівельної спроможності (ПКС) і ринковий курс**. Курс за ПКС є співвідношенням вартостей стандартного кошику споживчих товарів і послуг у валютах різних країн. Даний курс використовується для порівняння рівня життя у різних країнах (наприклад, ВВП на душу населення) за певний період. Ринковий курс є поточним ціновим індикатором.

Номинальний валютний курс є поточним ринковим співвідношенням двох валют. **Реальний курс** уточнює номінальний показник, враховуючи динаміку цін у двох країнах (дефлятори).

Велика кількість форм і видів зовнішньоекономічної діяльності та наявність певних ризиків для учасників міжнародних економічних відносин зумовили необхідність розробки відповідного валютно-фінансового механізму, що забезпечує ефективність міжнародних економічних операцій для обох сторін зовнішньоекономічної угоди.

У загальному визначенні **валютно-фінансовий механізм зовнішньоекономічної діяльності** – це комплекс спеціально розроблених і

законодавчо закріплених форм і методів створення та використання валютно-фінансових ресурсів у сфері зовнішньоекономічної діяльності для забезпечення економічного і соціального розвитку країни й потреб громадян і визначає кінцевий результат всієї світової господарської системи.

Кількісна і якісна характеристика ефективності валютно-фінансового механізму зовнішньоекономічної діяльності визначається обсягом валютних і фінансових ресурсів, що надійшли в країну зовні та витрачених на відповідних рівнях господарського управління, а також технологією їх зосередження в країні та витрачання.

Крім цього, валютно-фінансовий механізм стимулює приплив іноземного капіталу, забезпечує міжнародні розрахунки між учасниками зовнішньоекономічної діяльності, валютні і фінансові операції, формування та використання валютних і фінансових ресурсів, визначає світову ціну, ставку позичкового відсотку, валютний курс, за допомогою відповідних важелів і методів сприяє інноваційно-інвестиційній діяльності, розвитку національної та світової економіки.

Слід зазначити, що валютно-фінансовий механізм зовнішньоекономічної діяльності працює ефективно лише за умови функціонування всіх складових елементів його структури, за допомогою яких держава спрямовує економічний і соціальний розвиток. Елементи структури валютно-фінансового механізму подано в табл. 9.2.

Таблиця 9.2

Структура валютно-фінансового механізму зовнішньоекономічної діяльності

Структура валютно-фінансового механізму зовнішньоекономічної діяльності		
1. Валютно-фінансові відносини	2. Валютно-фінансові важелі	3. Валютно-фінансові методи
Формування та використання валютних ресурсів	Світова ціна	Валютна політика
Інноваційно-інвестиційна діяльність	Ставка позичкового відсотка	Валютний демпінг
Міжнародні платежі (розрахунки)	Валютний курс	Валютні стабілізаційні фонди
Валютні операції	Прибуток (доход)	Валютні фінансові резерви
Кредитування	Дивіденди	Валютний паритет
Оподаткування	Оплата праці	Валютні умови контракту
Страховання	Податки	Валютно-фінансовий облік
	Податкові пільги	Валютно-фінансовий аналіз
	Санкції	Валютно-фінансове планування
		Валютно-фінансове регулювання
		Валютно-фінансовий контроль
Нормативно-правове та інформаційно-методичне забезпечення		

Основними елементами, що складають структуру валютно-фінансового механізму виступають – валютно-фінансові відносини, валютно-фінансові важелі, валютно-фінансові методи, правове, нормативне, та інформаційно-методичне забезпечення, які в свою чергу, мають відповідні складові елементи (інструменти):

1. **Валютно-фінансові відносини** включають формування та використання валютно-фінансових ресурсів, інноваційно-інвестиційну діяльність, міжнародні платежі (розрахунки), валютні операції, кредитування, оподаткування, страхування.

2. **Валютно-фінансові важелі** включають світову ціну, ставку позичкового відсотку, валютний курс, прибуток (доход), дивіденди, оплату праці, податки, пільги та санкції.

3. **Валютно-фінансові методи** включають валютно-фінансову політику, валютний демпінг, валютні стабілізаційні фонди, валютно-фінансові резерви, валютний паритет, валютні умови контракту, валютно-фінансовий облік, аналіз, планування, регулювання та валютно-фінансовий контроль.

4. **Нормативно-правове та інформаційно-методичне забезпечення валютно-фінансового механізму зовнішньоекономічної діяльності** включає національні й міжнародні нормативно-правові акти, традиції, звичаї, зовнішню й внутрішню інформацію та методичне забезпечення.

Звідси удосконалення валютно-фінансового механізму зовнішньоекономічної діяльності займає важливе місце у макроекономічних дослідженнях.